

GHENDTSCHÉ·TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

48e jaargang - nr. 2

maart - april 2019

Afgiftkantoor: 9000 Gent 1
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHÉ TYDINGHEN

**Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw**

48e jaargang nr. 2

maart - april 2019

Inhoud

- Charles van Rysselberghe bouwt in Sint-Pieters-Buiten. Deel 1
Jan Steeman 82
- De Grote (en de Kleine) Steur
Daniël Van Ryssel 96
- Waarom abt Rafaël de Mercatel graag in Brugge verbleef
Marc Hanson 101
- Lekkers in de Boekentoren
Luc Devriese 116
- Beddenzakken voor Baafse monniken
Marc Hanson 119
- Nog meer Sint-Antonius in Gent
Luc Devriese 122
- Jan Palfijn, slachtoffer van mythevorming
Luc Devriese 129
- Richtlijnen voor auteurs Ghendtsche Tydinghen (GT) 152
- Lezers aan het woord 154
- Cultureel avondsalon 160

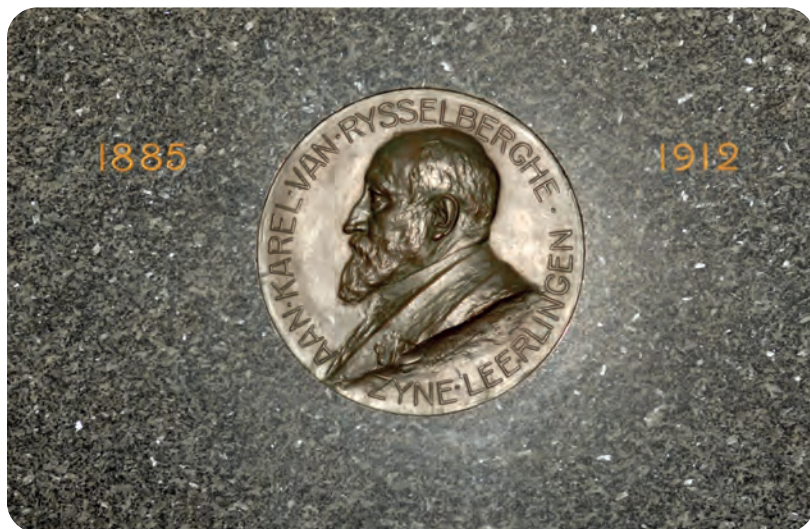
CHARLES VAN RYSSELBERGHE BOUWT IN SINT-PIETERS-BUITEN

Deel 1. Situering van het onderzoek en levensloop van de stadsarchitect

Jan Steeman

Inleiding

Eén bezoekje aan het stadsarchief had ik gepland, meer niet. Ik zou gewoon even het bouwplan van mijn ouderlijke huis in de Lostraat nr. 1 inkijken. Maar terwijl ik dacht dat al mijn vragen zouden ingelost worden, rezen er alleen maar meer. De huizen vormden geen losstaand project, maar bleken deel uit te maken van één groot perceel, gelegen tussen de Astridlaan, begin 20ste eeuw nog een integraal stuk van de Albertlaan, en de Lostraat. De grond was eigendom van een architect met naam, Charles Van Rysselberghe (afb. 1).

Afb. 1. Herdenkingsplaket met bronzen portret van Charles Van Rysselberghe naar een ontwerp van Geo Verbanck. In 1912 aangebracht in de inkomhal van de oude Academie, nadien verhuisd naar het KASK in de Bijloke (foto Liberaal Archief. Met dank aan Bart D'hondt).

Om de hele bouwgeschiedenis van het perceel beter in zijn context te kunnen plaatsen, starten we met een bronnenbeschrijving gevolgd door een korte biografie van de architect en een overzicht van zijn oeuvre. We staan ook even stil bij de ontwikkeling van de stationsbuurt in de tweede helft van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw. Hiervoor doen we voornamelijk een beroep op de bestaande literatuur. Pas daarna brengen we een uitvoerig en chronologisch overzicht van de huizen die hij liet bouwen in de Lostraat en langsheen de pas getrokken Albertlaan.

Beschikbare literatuur

In 1973 stelde Marleen Struye aan de Gentse universiteit een licentiaatsverhandeling voor over Charles van Rysselberghe. (1) Dit document was de eerste synthese over deze architect en is nog steeds het referentiewerk voor wie meer wil weten over hem. Zij bespreekt naast zijn biografie ook de meeste van zijn architecturale realisaties: zijn renovaties en verbouwingen als stadsarchitect, zijn sociale woonprojecten en de bouw van het MSK in het Citadelpark. In tal van andere, vaak kleinere artikels, populariserende werken of scripties, wordt uitgebreider op bepaalde realisaties ingegaan. Alleen over de privéwoningen die hij ontwierp is nog weinig of niets geschreven.

In de *Inventaris voor bouwkundig erfgoed* is een beperkt aantal privéwoningen van zijn hand terug te vinden: vier woningen in de Lostraat, vier in de Astridlaan en één in de Belfortstraat. Het is belangrijk om hierbij te vermelden dat deze snelinventaris geen volledig beeld geeft van wat Van Rysselberghe heeft gerealiseerd: enkel de gebouwen die bij de inventarisatie nog bestonden en architecturaal het vermelden waard waren, werden in de lijst opgenomen. Het is dus best mogelijk dat er nog huizen opduiken mochten we alle Gentse bouwaanvragen uit de periode toen de architect actief was, napluisen.

Geraadpleegde archiefbronnen

De bronnen die we voor de bouwgeschiedenis van de vermelde huizen hebben geraadpleegd, zijn in eerste instantie de bouwaanvragen bewaard in het Gentse Stadsarchief, maar ook de informatie uit het Kadaster van Oost-Vlaanderen in Gent was nuttig. De onderzochte periode loopt vanaf het moment dat Van Rysselberghe de gronden kocht in 1884 tot en met de herverkaveling en verkoop van de site na de Tweede Wereldoorlog. De bouwaanvragen uit de periode nadien, werden slechts sporadisch bestudeerd. Aangezien tijdens het onderzoek aan het licht kwam dat een aantal huizen tij-

dens de Tweede Wereldoorlog werden verwoest, was het ook onontbeerlijk om de oorlogsschadedossiers voor deze huizen te bestuderen. Deze dossiers, bewaard in het Rijksarchief, gaven ons een goed zicht op de omvang van de schade, maar slechts een geringe kijk op de eigenlijke structuur van de gebouwen, omdat bepaalde iconografische stukken uit de dossiers zijn verdwenen. In hetzelfde archiefdepot bevinden zich ook de nalatenschappen van de architect en zijn echtgenotes. In combinatie met verschillende notariële akten over de aan- en verkoop van de gronden en huizen gaven deze bronnen een goed zicht op de financiële component in ons verhaal. Gezien de architect pas in 1920 overleed, hebben we deze bronnen moeten bestuderen via de afschriften die in de hypotheekkantoren werden neergelegd. Bij notariële akten zijn immers enkel de documenten ouder dan 100 jaar voor het publiek toegankelijk, bij de afschriften van de hypotheekkantoren is dat niet het geval, ook al gaat het om dezelfde inhoud.

Afb. 2. Vroegere stadsschool aan Klein Raamhof uit 1900, later museum 'De School van Toen'. Gebouwd in 1901 in neoclassicistische stijl met tempelachtige frontonnetjes (foto 2018, TDM). Een type dat toen 'in' was bij de stadsscholen, die zich o.m. daarin wensten te onderscheiden van neogotische katholieke schoolgebouwen. Charles Rysselberghe ontwierp een hele reeks scholen van dat standaardtype. Van de 22 Gentse stadsscholen die we van hem kennen, bleef de sfeer hier het best bewaard, schrijft Dirk Laporte e.m. in Gids voor architectuur in Gent (2003, Lannoo, Tielt).

Daarnaast consulteerden we ook een aantal kleinere archieffondsen. Het OCMW-archief van Gent, dat in de herfst van 2018 werd samengevoegd met het Stadsarchief Gent, bewaart een aantal dossiers in zake de aankoop van een stuk grond door de architect. In Reeks G over Openbare Werken van datzelfde Stadsarchief vonden we dan weer verschillende stukken die ons meer informatie verschafte over de aanleg van de Albertlaan en de gevolgen hiervan voor de buurtbewoners. Zo troffen we onder andere een interessant ontengingsdossier aan.

Verder waren ook verschillende genealogische bronnen van enorme waarde ter aanvulling van hiaten in de stamboom van de familie Van Rysselberghe: de obligate geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten van de burgerlijke stand, maar vooral ook de tienjaarlijkse volkstellingen die worden bewaard bij de stadsadministratie. (2) Deze laatste bron verschaft ons immers meer inzicht in de verschillende woonplaatsen van de architect en zijn familie en de samenstelling van het gezin op verschillende momenten.

Beperkingen van het onderzoek

Doorheen het onderzoek stuiten we ook op een aantal beperkingen. Zo zijn er van de architect geen persoonlijke archieven bewaard. Ook zijn we er niet in geslaagd om rechtstreekse afstammelingen van de architect terug te vinden. De stamboom loopt dood bij een achterkleindochter van de architect. (3) Het is niet geweten of deze dame nog leeft en nakomelingen heeft. Daardoor bleven we afhankelijk van officiële en ambtelijke stukken en kregen we moeilijk inzicht in het privéleven van de architect. Ook de iconografische bronnen zijn schaars. Er zijn uiteraard tal van mutatieschetsen en rudimentaire kaarten die ons een kijk geven op de indeling en de structuur van de bestudeerde percelen. Oude foto's van de buurt en de opstanden van de verschillende huizen zijn evenwel vrij schaars. Van de oude interieurs is al helemaal geen beeldmateriaal teruggevonden.

Ook was het in het kader van dit bescheiden onderzoek niet mogelijk om het interieur van de diverse huizen die nu nog bestaan te bezoeken. Het plaatsbezoek beperkte zich enkel tot het bezichtigen van de huidige gevels om ze te vergelijken met de oude bouwaanvragen, -plannen en foto's. Het onderzoek focust dus voornamelijk op een reconstructie van de bouwgeschiedenis ten tijde van Charles Van Rysselberghe. Een uitgebreide kunsthistorische analyse ontbreekt, al wordt af en toe wel getracht om de huizen te situeren binnen het bekende oeuvre van de architect.

Afb. 3. Het Laurentinstituut (foto 2018 TDM), een schoolgebouw waarin de architect zich - zo te zien - kon uitleven. Een vleugel in eclectische stijl uit 1903, met (waarachtig!) een torentje, tegen een iets beter behouden rechtervleugel met hoofdingang voor de school.

Levensloop

Charles-Julien Van Rysselberghe werd op 25 juli 1850 geboren in Meerle, nu een deelgemeente van Hoogstraten (provincie Antwerpen), als derde kind van Jean-Baptiste Van Rysselberghe (1820-1893) en Mélanie Rommens (1821-1897). Zijn vader was een eenvoudige schrijnwerker uit Lochristi, die zich

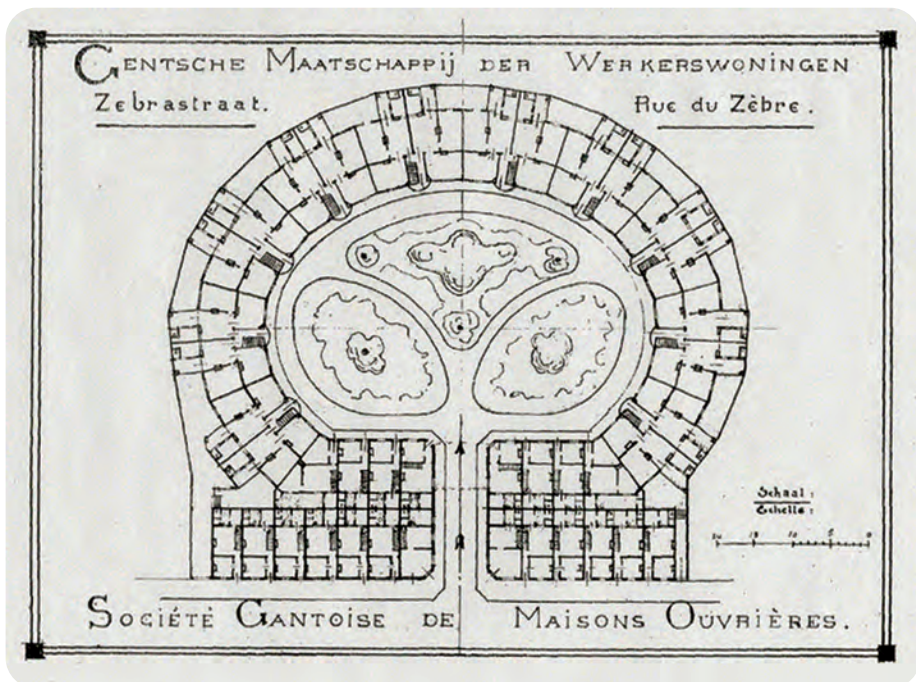
wist op te werken tot aannemer en architect. Het echtpaar kreeg zes kinderen (4): François (1846-1893), Sylvie (1848-1930), Charles-Julien (1850-1920), Julien (1852-1931), Octave (1855-1929) en Théophile (1862-1926). Jean Baptiste stimuleerde zijn vijf zonen om te studeren. Hierdoor wisten ze elk een succesvolle loopbaan uit te bouwen: Charles en Octave werkten elk als architect, François en Julien bouwden allebei een academische carrière uit en de jongste, Théo, maakte faam als (neo-)impressionistisch kunstschilder. (5)

Op 11 januari 1879 huwde Charles in Oostende met Emma Housmans (°1843). Door dit huwelijk erkende hij het eerste kind van het gezin, Marguérite, dat reeds op 18 juli 1878 het levenslicht had gezien. Later werden nog drie zonen geboren: Frédéric (°1879), René (°1881) en Paul (°1883). Nadat Emma Housmans overleed op 11 januari 1899, hertrouwde Charles op 1 september 1900 met de weduwe Marie Clémence Isabelle De Nijs (1852-1917).

Studies en professionele loopbaan

Charles liep school aan de Gentse academie, afdeling bouwkunde, van 1863 t.e.m. 1874 waar hij zich onderscheidde als een bijzonder nijvere leerling. Op het eind van zijn studie werd hij beloond met de Prijs van de stad Gent voor een opmerkelijk ontwerp van een stadhuis. De wedstrijd leverde hem het diploma van 'Bouwmeester der Academie van Gent' op. Aan de prijs was ook een beurs van 1000 frank verbonden die hem de mogelijkheid bood om gedurende drie jaar ervaring op te doen in het buitenland. Hij wendde de beurs echter niet aan voor de gebruikelijke studiereis, maar zette ze in voor een stage bij de stedenbouwkundige diensten van Gent (bij Adolphe Pauli en Théo Bureau), Mons (bij Joseph Hubert) en Elsene (bij Victor Besme).

Nadien ging hij voor drie jaar aan de slag als adjunct-stadsarchitect in Oostende. Zo hielp hij architect Joseph-Jean Naert met het ontwerp van de metalen koepel van het tweede Casinokursaal in Oostende en bouwde hij er ook de toenmalige vismijn. In oktober 1879 werd hij aangesteld als stadsarchitect in Gent, nadat Jean Pierre Hofman het jaar voordien was ontslagen als ingenieur-directeur van de openbare werken van de stad. (6) Hij bleef deze functie uitoefenen tot zijn pensioen in 1916. Hij kreeg toen de titel van erestadsarchitect. Vanaf 1882 was hij docent aan de Gentse Academie, eerst als assistent van zijn leermeester Adolphe Pauli, later volgde hij hem 'volwaardig' op, ook al had het stadsbestuur liever een meer vernieuwende architect op die post gezien. Hij vervulde deze functie tot 1912.

Afb. 4. Grondplan van het wooncomplex De Cirk in de Zebrastraat (DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg, reeks Straten).

In zijn functie als stadsarchitect heeft hij bijzonder veel scholen opgetrokken (22 in totaal), voornamelijk in de 19de-eeuwse stadsgordel die zich net in die periode sterk uitbreidde. Een aantal van deze scholen, zoals het Kerckhove Instituut in de Pollepelstraat, is ondertussen sterk verbouwd of zelfs helemaal verdwenen. Nog steeds springen de Andriesschool aan de Antonius Triestlaan en de Rijksmiddelbareschool aan de Bisdomekaai, beide opgetrokken in neovlaamse renaissancestijl, in het oog. Van de scholen geven we als illustratie bij dit artikel nog een drietal voorbeelden (afb. 2 en 3). Als stadsarchitect had hij ook de hand in de renovatie of uitbreiding van veel historische gebouwen die nu nog het stadsbeeld bepalen: o.a. uitbreidingen en renovaties van het stadhuis, de Achtersikkel, de Opera en de Lakenhalle. Als lid van de beheerraad van de *Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen* realiseerde hij ook een aantal sociale woonprojecten zoals De Cirk (afb. 4) in de Zebrastraat (1908) waarvoor hij internationaal gelauwerd werd, en een reeks ‘maisonnettes’ aan de Zonnebloemstraat (1912), Rooigemlaan, Biezenstuk (1913) en de Roggestraat (1914). Voeg daarbij nog de meer imposante gebouwen aan nieuw getrokken straten, zoals de Belfortstraat, voorheen de Borluutstraat,

dwars door het oude stadswefsel getrokken in 1899 (afb. 5).

Afb. 5. Aan de hoek van de Kammer- en Belfortstraat: in eclectische stijl gebouwd in opdracht van de Stedelijke Gas-, Water- en Elektriciteitsdienst, begin twintigste eeuw. Huidige functie: woon-winkelcomplex (foto TDM, 2018).

Over het algemeen wordt het Museum voor Schone Kunsten (MSK) in Gent als zijn *pièce de résistance* beschouwd (1898-1904; uitbreiding in 1912). De architect vatte het museumgebouw op als een klassieke Hellenistische kunsttempel. Hij hield de buitengevels vrij sober, met het idee dat het groen van het park errond het geheel zou camoufleren. De Koninklijke Commissie voor Monumenten had de gevel liever wat imposanter gehad. Maar Van Rysselberghe had een treffend antwoord klaar op deze kritiek: *C'est à l'intérieur et non au dehors d'un musée que doivent éclater les richesses artistiques. L'écrin ne peut jamais écraser le bijou.* (7) Het citaat is eigenlijk niet alleen toepasselijk voor het Museum voor Schone Kunsten, maar ook voor veel andere opdrachten van de architect. Soberheid en functionaliteit stonden bij veel van zijn realisaties centraal. In deze context is zijn ontwerp van de overvloedig versierde

Afb. 6. Kiosk in het Citadelpark naar een ontwerp van Charles Van Rysselberghe gebouwd in 1885. Nog in volle glorie op deze ongedateerde postkaart (verz. R. Heughebaert).

Afb. 7. Actuele toestand. Het nog steeds fraaie gebouwtje is enkele van zijn sierpluimen kwijtgespeeld (foto TDM, 2018).

kiosk in het Citadelpark (afb. 6 en 7) als een buitenbeentje te beschouwen.

Qua architecturale stijl wordt Charles Van Rysselberghe omschreven als een gematigd eclecticus: veel van zijn gebouwen bevatten neoclassicistische elementen, andere leunen dan weer meer aan bij de neorenaissance of de rondboogstijl die door zijn leermeester Pauli vanuit Duitsland werd geïntroduceerd in het Gentse straatbeeld. In latere bouwwerken, zoals de eerdergenoemde Maisonnettes, is een uiterst lichte zweem van art nouveau te herkennen. Door het openbare karakter van veel van zijn bouwwerken (cf. scholen, sociale huisvesting) moest hij niet zelden bouwen met beperkte middelen. Door zijn academische en functionele soberheid valt hij misschien niet direct op zoals andere tijdgenoten, maar het aantal gebouwen dat hij in Gent neerpootte valt niet te overzien.

Met dank aan Tim De Moerloose voor de foto's.

Noten

(zie ook 'Uitgegeven bronnen' en 'Archiefbronnen')

- 1 Struye, M. (1973).
- 2 Het bevolkingsregister is doorgaans niet raadpleegbaar voor het grote publiek, in tegenstelling tot de akten van de burgerlijke stand ouder dan honderd jaar. We willen hierbij mevr. Bea Baillieul van harte danken voor haar opzoekingen.
- 3 Huguette van Rysselberghe, dochter van Willy Van Rysselberghe en gehuwd met André Verschoore. Informatie verschaft door Hilde Langenaken, Dienst Wetenschappelijke Inlichtingen van de Koninklijke Sterrenwacht in Ukkel.
- 4 Drie andere kinderen van het gezin overleden voor hun eerste levensjaar: een meisjestweeling stierf reeds na twee dagen (1858) en een broertje met de naam Octave Joseph (1854) overleed op de leeftijd van 3,5 maand.
- 5 Voor een gedetailleerd overzicht van de stamboom van de Familie Van Rysselberghe zie Huys, P. (1999).
- 6 Hofman, J. (1879). Adolphe Pauli was stadsarchitect tot 1867. In dat jaar werd hij hoogleeraar aan de universiteit en nam J. Hofman een groot deel van zijn taken over. In de periode 1867-1873 bekleedde Pauli de functie van raadgevend stadsarchitect, nadien die van Erestadsarchitect. Vlak voor Van Rysselberghe in dienst trad, had Gent dus geen volwaardige stadsarchitect in functie.
- 7 Lageye, G. (1902). Le nouveau musée de Gand. In: *Le Petit Messenger de Bruxelles*, jrg 2 nr 225, p. 1

Uitgegeven bronnen

- Antoine, F. (2012). *De individuele dossiers 'Oorlogsschade aan private goederen' (Tweede Wereldoorlog)*. (Vert.) Brussel: Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën.
- Atlas der Buurtwegen (1841)*. (2017, 10-11). Opgehaald van Geopunt Vlaanderen: www.geopunt.be
- Avermaete, T., Nevejans, A., Provo, B. (2006). *Architectuurarchieven in Vlaanderen: kwalitatieve veldbeschrijving en analyse van het Vlaamse architectuurlandschap*. Antwerpen: Vlaams Architectuur Instituut.
- Baillieul, B. (2006). *Wandelen in Sint-Paulusparochie*. Gent: Stad Gent.
- Bisschop, M.-L., Deseyn, G., Desmedt, J. (1984). *Volkshuisvesting in Gent: tentoonstelling naar aanleiding van 80 jaar Gentse Maatschappij voor Huisvesting*. Gent: Stad Gent. Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie.
- Bogaert, C., Lanclus, K., Verbeeck, M., e.a. (1982). *Bouwen door de eeuwen heen: inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 4nc. Stad Gent. 19de- en 20ste eeuwse stadsuitbreiding*. Gent: Snoeck Ducaju.
- Boone, M., & Deneckere, G. (red). (2010). *Gent: stad van alle tijden*. Antwerpen: Mercatorfonds.
- Bosscem, J., Viaene, P. (red.). (2001). *250 jaar architecten van de Academie Gent, 1751-2001*. Gent: Hogeschool Gent.
- Broidioi, K. (2007). *Citygraphy Gent : de transformatie van de stadsrand tussen 1860 en 1914*. Gent: Universiteit Gent.
- Capiteyn, A., Lefebure, J., Van Herreweghe, J., e.a. (2013). *Impact: Wereldtentoonstelling Gent van 1913*. Gent: Stad Gent.
- Charles, L., Antheunis, G., Capiteyn, A., [e.a.]. (2007). *Buskruit en Sauerkraut: oorlogsbronnen in de Zwarte Doos (20ste eeuw)*. Gent: Stadsarchief.
- Charles, L., Everaert, G., [e.a.]. (2001). *Erf, huis en mens : huizenonderzoek in Gent*. Gent: Stichting Mens en Cultuur.
- Coene, A., De Raedt, M. (1990). *Bijdragen tot de stadsontwikkeling van Gent, 1560-1990*. Gent: uitgave in eigen beheer
- Coene, A., De Raedt, M. (2011). *Kaarten van Gent. Plannen voor Gent 1534-2011*. Gent: Snoeck.
- Daem, M. (1975). *Votiefschilderijen en mirakelboek van Kapelletje Schreiboorn te Gent*. Gent: Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen.
- Dambryne, J., Bral, G. J., Rambaut, A., [e.a.]. (1992). *Een stad in opbouw: Gent van 1540 tot de Wereldtentoonstelling van 1913*. Tielt, Lannoo.
- De Herdt, R., Deseyn, G., Van den Hole, W. (1985). *100 jaar plantsoendienst: promenades, parken, functioneel groen*. Gent: MIAT.
- De Keukeleire, E. (2004). *Sint-Pieters-Aalst, Sint-Pieters-Aaigem, Sint-Denijsplein*. [S.l.] Uitgave in eigen beheer.
- De Paepe, J. (1974). *100 jaar Sint-Pieters-Buiten Gent 1874-1974*. Gent: Culturele kring Sint-Pieters-Buiten.

- De Smet, J. (red.). (2007). *Museum voor Schone Kunsten, Gent: het gebouw van Charles Van Rysselberghe - Museum of Fine Arts, Ghent: the building by Charles Van Rysselberghe*. Gent: Vrienden van het Museum voor Schone Kunsten.
- De Vuyst, W., Everaert, G. (2001). De Handelsbeurs: de metamorfoses van de Gentse Hoofdwacht (18de-begin 20ste eeuw). *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, vol. 55, p. 297-346.
- Deseyn, G. (1989). *Bouwen voor de industrie: een verkenning in het Manchester van het vasteland*. Gent: MIAT.
- Dhanens, P. (2009). *Een eeuw luchtvaart boven Gent. Deel 2: 1940-1945*. Erembodegem: Flying Pencil.
- D'Hondt, B. (2014). *Van Andriesschool tot Zondernaamstraat: gids door 150 jaar liberaal leven in Gent*. Gent: Snoeck.
- Dubois, M. (2016). BE. tekenen. In *Kunsttijdschrift Vlaanderen*. Brugge nr. 358, p. 2-7.
- Dumont, M. E. (1951). *Gent. Een stedenaardrijkskundige studie*. Brugge: De Tempel.
- Eeckhout, P. (red.). (1975). *Gent: duizend jaar kunst en cultuur. Deel 3: stadsontwikkeling en architectuur, keramiek, koper en brons, ijzerwerk, tin, meubelkunst, tapijtkunst*. Gent: Stad Gent.
- Gils, R. (2005). *De versterkingen van de Wellingtonbarrière in Oost-Vlaanderen: de vesting Dendermonde, de Gentse citadel en de vesting Oudenaarde*. Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen.
- Gysseling, M. (1954). *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*. Antwerpen: De Standaard.
- Haslinghuis, E. J., Janse, H. (2005). *Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie: bouwkundige termen* (5de geheel herziene druk ed.). Leiden: Primavera Pers.
- Hofman, J. (1879). *Ma révocation comme ingénieur-directeur des travaux de la ville*. Gent: Waem-Lienders.
- Hostyn, N. (1979). Architecten van Oostende - de Belle Epoque. XX. De gebroeders Van Rysselberghe. *De Plate*, jg. 8 nr. 3, p. 61-62.
- Huys, P. (1999). Onze kwartierstaat: Theo Van Rysselberghe, Gents kunstschilder (1862-1926). *Vlaamse Stam*, jg 35, p. 367-379.
- Keymeulen, R. (2001). *Architectuurverkenningen: 1751-2001, 250 jaar architecten van de Academie Gent*. Gent: Museum voor Sierkunst en Vormgeving.
- Lagye, G. (2(1902). Le nouveau musée de Gand. *Le Petit Messenger de Bruxelles*, jg 2 nr 225, p. 1.
- Laleman, M.-C., & Lievois, D. (15(1991). Een 17de-eeuws bastion buiten de Kortrijkse poort. *Stadsarcheologie: bodem en monument in Gent*, jg 15 nr 1 p. 5-33.
- Laporte, D. (1994). *Architectuurgids Gent*. Turnhout: Brepols.
- Laporte, D. (2000). De bouwgeschiedenis van het Museum voor Schone Kunsten. In *200 jaar verzamelen, collectieboek Museum voor Schone Kunsten Gent* (p. 1-36). Gent: Ludion.

- Laporte, D., & Snauwaert, L. (2003). *Gids voor architectuur in Gent*. Tiel: Lannoo.
- Nevejans, A., & Van Impe, E. (2016, 11 15). *Charles Van Rysselberghe*. Opgehaald van ODIS: http://www.odis.be/Ink/PS_72312
- Poulain, N., Dubois, M., Deseyn, G., [e.a.]. (1985). *Gent en architectuur: trots, schande, en herwaardering in een overzicht*. Brugge: Van de Wiele.
- Rogge, J., Pieters, D. (2018). *Het Sint-Pietersstation en de ontwikkeling van de Zuidkant van Gent*. Gent: Snoeck.
- Rummens, M. (1992). *Honderd jaar stedelijke basisschool Desiré Van Monckhoven 1892-1992*. Gent: Van Monckhoven.
- Strauven, F. (2003). Van Rysselberghe, Charles. In: A. Van Loo, *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden* Antwerpen: Mercator, p. 389-390.
- Struye, M. (1973). *Karel Van Rijsselberghe, architect: zijn leven en werk (1850-1920)*. Gent: Rijksuniversiteit Gent. HIKO. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Taghon, P. (1986). *Gent, mei 1940*. Gent: Historica.
- Van Audenaerde, F. (1984). *Ontstaan en groei van de Gentse Maatschappij voor de huisvesting*. Gent: Rijksuniversiteit Gent. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Van de Voorde, S., De Caigny, S., Nevejans, A. [e.a.] (2012). *Bronnengids Architectuuronderwijs Vlaanderen*. Antwerpen: Centrum Vlaamse Architectuurarchieven.
- Van den Eeckhout, P., & Vanthemsche, G. (red.) (2009). *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e-21e eeuw* (2de herziene en uitgebreide uitg.). Brussel: Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Van Doorne, G., Deseyn, G., Desmedt, J., e.a.. (1984). *Volkshuisvesting in Gent: 80 jaar Maatschappij voor huisvesting*. Gent: Stad Gent.
- van Osta, W. (2001). *Overzicht van Noord- en Zuid-Nederlandse Lo-namen*. Tongeren, Michiels.
- Van Rijckeghem, C., Welter, H. (red.). (2010). *Gent op het spoor: stations maken de stad*. Gent: Snoeck.
- Van Tyghem, F. (1978). *Het stadhuis van Gent: voorgeschiedenis, bouwgeschiedenis, veranderingswerken, restauraties, beschrijving, stijlanalyse*. Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, letteren en schone kunsten van België.
- Vanhove, J.-L. (1982-1983). *Scholenbouw in Gent, in de 2de helft van de 19de eeuw*. Gent: Rijksuniversiteit Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Ville de Gand. *Bulletin communal*. (1885-1886; 1878-1879; 1916).

Archiefbronnen

Archief van het Kadaster in Oost-Vlaanderen

Stad Gent. Sectie I. Afdeling 9. Kadastrale leggers en Mutatieschetsen 1885-1933: 1886, schets 6; 1895, schets 4; 1905, schets 15; 1908, schets 13; 1911, schets 22; 1915, schets 15; 1931, schets 47; 1933, schets 53

Stad Gent. Dienst bevolking

Volkstellingen 1881-1890: 5H, boek 3, f. 680; Volkstellingen 1891-1900: 5H, boek 9, f. 100; Volkstellingen 1901-1910: 5H boek 10, f. 1 & 5H boek 59 f. 48; Volkstellingen 1911-1920: wijk 9, boek 1a, f. 51

Stadsarchief Gent

Modern archief. Reeks G. Openbare Werken: Dossiers: G3506; G3763; G3786; G3799; G3800; G3833; Reeks G12. Bouwdossiers: G12/1884/L/2; G12/1891/L/2; G12/1893/L/3; G12/1894/L/2; G12/1896/L/1; G12/1903/B/21; G12/1903/L/4; G12/1904/B/41; G12/1906/A/8; G12/1907/L/2; G12/1909/B/43; G12/1914/B/15; G12/1929/A/7; G12/1933/L/10; G12/1945/A/11; G12/1947/K/36; G12/1947/K/44; G12/1947/K/51; G12/1968/K/8; G12/1968/K/9; G12/1968/K/32: Modern archief. Reeks VII. Beluiken: Roggestraat.

OCMW archief Gent

Dossier: Hospices civils de Gand. Autorisation de vendre du 17 Octobre 1885; Vente à Gand du 4 Mars/1886 par le Notaire Chs. De Weerdts y résidant.

Rijksarchief Gent

Registers van de Burgerlijke stand, geraadpleegd via: www.search.arch.be, www.zoekakten.nl (website afgesloten) en www.familysearch.org

Archief van het Ministerie van Wederopbouw. Individuele dossiers 'Oorlogsschade aan private goederen' (Tweede Wereldoorlog). Provincie Oost-Vlaanderen: Dossiers: 4.000.830; 4.001.868; 4.047.355; 4.099.953; 4.136.122; 4.136.123.

Archief van het kantoor der Hypotheken van Gent. Toegangsnummer F758: Hypotheken Gent 0000.

Archiefnrs.: 3342; 3402; 3673; 5310; 5344; 5357; 5577; 5705; 5715; 5733; 5866; 5869

Reeks 187: Nalatenschappen Gent. Toegangsnummers F414 en F465; F414 Archiefnrs.: 1391, 1392, 1402, 1403; F465 Archiefnrs.: 33, 34, 42

Universiteit Gent

Collectie Vliegende Bladen BIB.VLBL.HFIL.R.045.09

Collectie Huwelijksaankondigingen BIB.GENEA.012964

Minder bekende of verdwenen locaties in Gent: Groentemarkt

DE GROTE (EN DE KLEINE) STEUR

Daniël Van Ryssel

De Groentemarkt was vroeger vismarkt, wat de naam van het hier besproken huis aan die markt verklaart. Pas sedert de 18de eeuw werden er groenten verkocht, een nu al weer bijna verdwenen bedrijvigheid. Reeds in 1400 werd het huis De Steur op de vismarkt vermeld. Kort nadien was er sprake van den Groten Steur. Dus moest er ook een Kleine Steur hebben bestaan... en inderdaad komt de helft van het gebouw in oude geschriften onder die benaming voor: ‘Huus ende stede... staende voorhoofde ande Vischmaert deser stede, wijlen ghenaeemt den Cleenen Stuer, thuus ghenaeemt den Grooten Stuer staende ter eendere ende den... huuse ghenaeemt de Rebbe ter andere zijde’. Tot op heden werd het huis herhaaldelijk opgesplitst en herenigd onder verschillende eigenaars. Een van de bewoners was Jacop de Ketelboetere, vleeshouwer-visverkoper. Hij was in 1448 de milde schenker van de muurschildering in de voormalige kapel van het Groot Vleeshuis.

De oorspronkelijke houten gevel werd in 1663-1667 met een stads subsidie van 16 pond ‘Vlaems’ in steen herbouwd. De uitstalling van koopwaar in open lucht geschiedde met een neerslaand luik, terwijl het opslaand luik tot beschutting diende. In 1884 werden enige veranderingen aan de gevel aangebracht door de toenmalige eigenaar, de oudheidliefhebber E. Lacquet-Verlent, die het huis zoveel mogelijk liet terugbrengen tot zijn oorspronkelijke staat.

De gevel van de Grote Steur is een 17de-eeuwse trapgevel opgetrokken in bak- en kalkzandsteen (witsteen) met drie bouwlagen en een zadeldak. Het gebouw fungeerde vermoedelijk aldoor als handelspand(en). Van de oorspronkelijke 17de eeuwse winkelpui werden bij de restauratie in 1981 sporen teruggevonden. De begane grond is totaal gewijzigd. Op de eerste en de gelijkaardige

Afb. 1. De Grote en de Kleine Steur, nog herkenbaar als handelspanden aan de twee winkeldeuren en niet minder dan vijf verlaagde vensters, waarlangs goederen konden opgehesen worden (foto vermoedelijk genomen in de 19de eeuw, Stadsarchief Gent verzameling SCMS nr. 2013).

Afb. 2. Hetzelfde huis met de gevelborden (reclame voor parasols en wandelstokken) aan de gevelhelft (foto 1940, nr. 2034 in SCMS, Stadsarchief Gent). Anno 2019 wordt deze commerciële traditie ook in andere huizen in dezelfde gevelrij verdergezet met afgrijselijke reclame voor toeristische 'Belgian chocolate' en dergelijke.

tweede verdieping zag men vóór de verbouwing van 1884 diverse raamtypes: kruiskozijsen (vier venstervlakken gevat in ‘witsteen’), rechthoekige ramen met gekoppeld bovenlicht, dienstig als laad- en losopening (hijsbalkgat boven de datumsteen) en kloosterkozijsen (twee venstervlakken). Een gevelsteen met een steur versiert de borstwering van het middendeel tussen de verdiepingen. Op de tweede verdieping was een gevelsteen met opschrift ‘Dit is den Grooten Steur’ ingewerkt. Een groot rechthoekig zolderraam maakte het mogelijk goederen op te hijsen om te stapelen op de zolderruimte. De trapgevel wordt doorbroken door een oculus (ronde of ovale vensteropening) met krulwerk en witstenen omlijsting en een houten luik ter hoogte van de vlieringzolder.

Het volledige gebouw is onderkelderd. Een zuilenrij loopt in de as van het gebouw van de voor- naar de achtergevel. Het keldergewelf bestaat uit twee naast elkaar in de lengte-as van het gebouw lopende tongewelven. De scheidingsmuren werden later, bij de splitsing van het gebouw, aangebracht. Bij de vernieuwing van de winkel werden alle recent aangebrachte wand- en plafondbekledingen gesloopt. Hierdoor is een 19de eeuws bepleisterd plafond zichtbaar geworden. Belangrijker waren de moer- en kinderbalken, die onder het ontleisterd plafond zichtbaar werden. Een ervan werd vermoedelijk bij de verbouwing van houten tot stenen gevel aangebracht.

De laatste restauratie van het gebouw werd gepland in 1977. Vanwege het stadsbestuur werd er aangedrongen op een restauratie in samenwerking met de eigenaar van de andere helft van het gebouw, maar er kon geen overeenstemming bereikt worden om gezamenlijk de gevel te restaureren. In 1981 werd het werk aan De Grote Steur aangevat. Toen dat in 1982 voltooid was, was het wel zielig en triest driekwart van het gebouw gerestaureerd te zien, en een kwart niet. Dat probleem is ondertussen opgelost. Ook het kleiner deel is gerestaureerd. Ze dragen ieder een gevelsteen met als data respectievelijk 1982 en 1992. De Grote Steur is dus opnieuw ‘het sieraad geworden van de Groenselmarkt’ zoals Frans De Potter meer dan honderd jaar geleden schreef.

Naschrift redactie:

In het Middelnederlands werden verlengingen van klinkers meestal aangeduid door er een e aan toe te voegen. Zo bv. straet. In België werd die schrijfwijze behouden in familienamen: Vander Straeten, Goetghebuer, Cloet. De oude schrijfwijze ‘stuer’ duidt er op dat de visnaam als ‘stuur’ uitgesproken werd, zoals nu nog het geval is. Voor de verstaanbaarheid gebruiken we hier de schrijfwijze ‘steur’, behalve in de citaten. In Gent was er bij het Anseelepleintje

nog een huis dat die naam droeg, maar dat had niets te maken met vishandel, wel met een van de vele zonderlinge mirakelen die aan de Merovingische volksheilige Amelberga toegeschreven werden (zie Van Mensen en Dingen, 2017, jg 15 nr. 3, p. 14-26).

Literatuur

De Potter, F. (1884). *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel 2, p. 353-354.

Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Stad Gent. Deel 4 na, 1976.

Everaert, G. (1982). De Grote Steur - Groentenmarkt, *In: Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, jg. 6, nr. 2, p. 37-44.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.*

*Spreek ze er over aan. Verwijs hen naar de website.
Geef hen een oud nummer te lezen
of bezorg ons hun adres en we steken meteen een gratis proefnummer in hun bus.*

Mond aan mond reclame is de beste publiciteit!

WAAROM ABT RAFAËL DE MERCATEL GRAAG IN BRUGGE VERBLEEF

Deel 2

Marc Hanson

Abt van de Sint-Baafsabdij in Gent vanaf 1478

Rafaël de Mercatel werd in 1478 abt van de Gentse Sint-Baafsabdij in een voor de Bourgondische dynastie zeer moeilijke periode. Na het onverwachte overlijden van Karel de Stoute in de slag bij Nancy (5 januari 1477), profiteerden Frankrijk, Luik en Gelre snel van het politieke vacuüm. Tal van steden als Brugge en Gent kwamen in opstand tegen het machtsmisbruik van bestuurders en ambtenaren. Maria van Bourgondië, die op 19 augustus 1477 huwde met de 18-jarige Maximiliaan van Oostenrijk, moest grote toegevingen doen, waardoor centraliserende tendensen weer werden afgeremd of teruggeschroefd. (1) In 1997 schreef Paul Trio: “Of ook de benoeming in 1478 van Raphaël de Mercatel, ..., met invloed van de landsheer gebeurd is, weten we niet. De stilaan gegroeide traditie van vorstelijke inmenging en de afkomst van Mercatel doen geloven van wel.” (2) Dit geloof van wel wordt danig versterkt wanneer we enkele feiten rond zijn benoeming op een rijtje zetten.

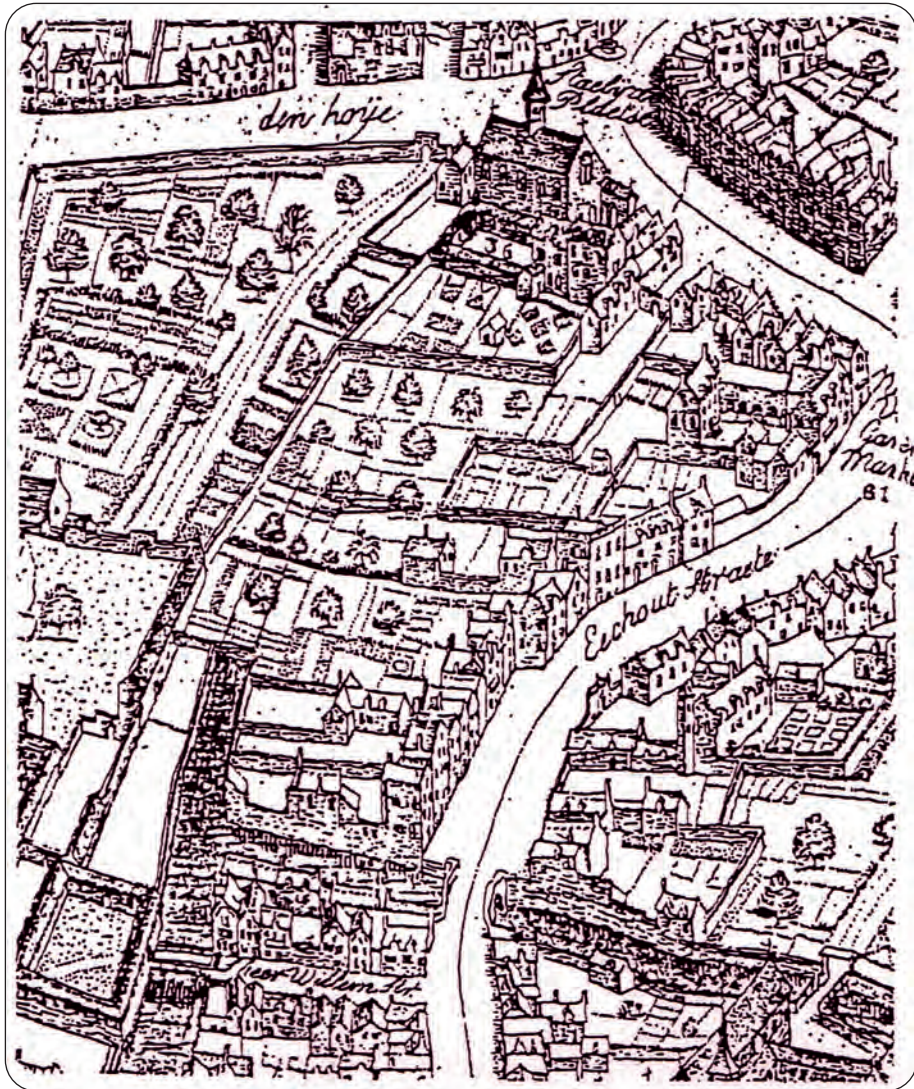
In het voorjaar van 1478 nam Rafaël zelf ontslag als abt van Oudenburg. Dit was zeker niet gebruikelijk, want hij was nog maar veertig jaar oud. Meestal bleven abten tot aan hun dood op post of ze traden enkel af bij ernstige verzwakking of ziekte. Jan van Sycleer, de voorganger van Mercatel in de Sint-Baafsabdij, nam op 6 april 1478 eveneens ontslag. Net als zijn opvolger was hij een universitair geschoolde theoloog uit een belangrijke en gegoede Gentse familie met joodse wortels. Beide abten kenden elkaar wellicht al geruime tijd. Op 10 februari 1478 hadden ze bij de Brugse bankier Lazarus Lommellini 1250 pond grote ontleend met hun respectieve abdijen als waarborg. Deze bekende bankier was een telg uit een belangrijke Genuese familie van handelaars, bankiers en verzekeraars. De dag zelf van het ontslag van Van Sycleer

benoemde paus Sixtus IV Mercatel als abt van Sint-Baafs. Hij legde onmiddellijk de eed af in handen van de pauselijke legaat. En eveneens op die dag bracht de paus in diverse bullen de monniken en leenmannen van Sint-Baafs, de bisschop van Doornik en de graaf van Vlaanderen Maximiliaan op de hoogte van Mercatels benoeming. Al op 23 april 1478 meldden de schatbewaarders van de Apostolische Kamer dat de voor zijn benoeming verschuldigde som aan de paus al was betaald. Deze betaling werd geregeld door dezelfde Lommelini en vennoten. Op 18 mei werd de nieuwe abt plechtig geïnstalleerd aan het hoofd van Sint-Baafs. Op 14 juli 1479 kende abt de Mercatel namens zijn abdij een lening van 1200 pond grote toe aan de aartshertogen Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië. Als beloning hiervoor plaatsten de vorsten de abdij onder hun bescherming. Ze verboden voortaan de kazernering van hertogelijke troepen in de abdijgebouwen. (3) De hele benoemingsprocedure werd dus heel snel afgewerkt. Het is alsof Mercatel vreesde dat de onzekere politieke situatie alsnog stokken in de wielen zou kunnen steken.

Als abt van een grotere en rijkere abdij had Mercatel nu veel ruimere financiële middelen tot zijn beschikking. Uiteraard verhoogden ook zijn persoonlijke inkomsten. Hij zou die in ruime mate gebruiken als bouwheer en bibliomaan. Maar zijn abdij lag nu wel ca. vijftig km van Brugge verwijderd, dus ongeveer een dagreis te paard. Toen de abt ouder werd en met paard en wagen reisde, werd dit zelfs in normale omstandigheden een lange en vermoeiende dag. Daarom verbleef hij zeker vanaf ca. 1500 dikwijls voor langere tijd in zijn geboortestad. Gelukkig liep er van Gent naar Brugge een redelijke weg via Lovendegem, Ursel, Knesselare, Oedelem en Assebroek. Deze weg zou zijn oorsprong vinden in de oude handelsroute van Keulen via Brussel naar Brugge. De abdij lag dicht bij de Brabantdam, een stukje van de route die het Gentse centrum doorkruiste over Leie (Grasbrug) en Schelde (Braembrug). (4)

Opnieuw een stadswoning ter beschikking

Had Mercatel zijn Baafse voorganger ooit gewezen op de opportuniteiten van een pied à terre voor de abdij in Brugge? Hoe het ook zij, Jan van Sycleer was nog maar pas abt geworden van de Sint-Baafsabdij of hij vertoefde al in de Zwinstad om naar een *refugium* uit te kijken. In 1470 kocht zijn abdij een huis met erf, genaamd 'ten Vanekine' of 'van den Drapele' bij de 'Nazaretteplaats', genoemd naar het klooster van Nazareth voor arme pelgrims. Nu is dat de buurt van de Garenmarkt en Eekhoutstraat, genoemd naar de eerder genoemde Eekhoutabdij. Het (aangepaste/uitgebreide?) huis deed van dan af dienst als refugehuis van de abdij. (5) Het lag vlakbij de nog bewaarde Gentpoort,

Afb. 1. De Corbiebuurt in de zestiende eeuw (detail uit een nagetekende versie van het gezicht op Brugge door Marcus Gerards, 1562). In het zuidgedeelte (hier bovenaan): de kapel met klokkentorentje van het klooster van de staelijzerbroeders (franciskaanse derde-ordelingen).

Rechts daarvan op de tekening: het 'Hof van Sint-Baafs', refugium van de Gentse Sint-Baafsabdij. Er naast het 'Steege van Corbie' met boogpoort. Overgenomen uit D'Hooghe, 1996, p. 20.

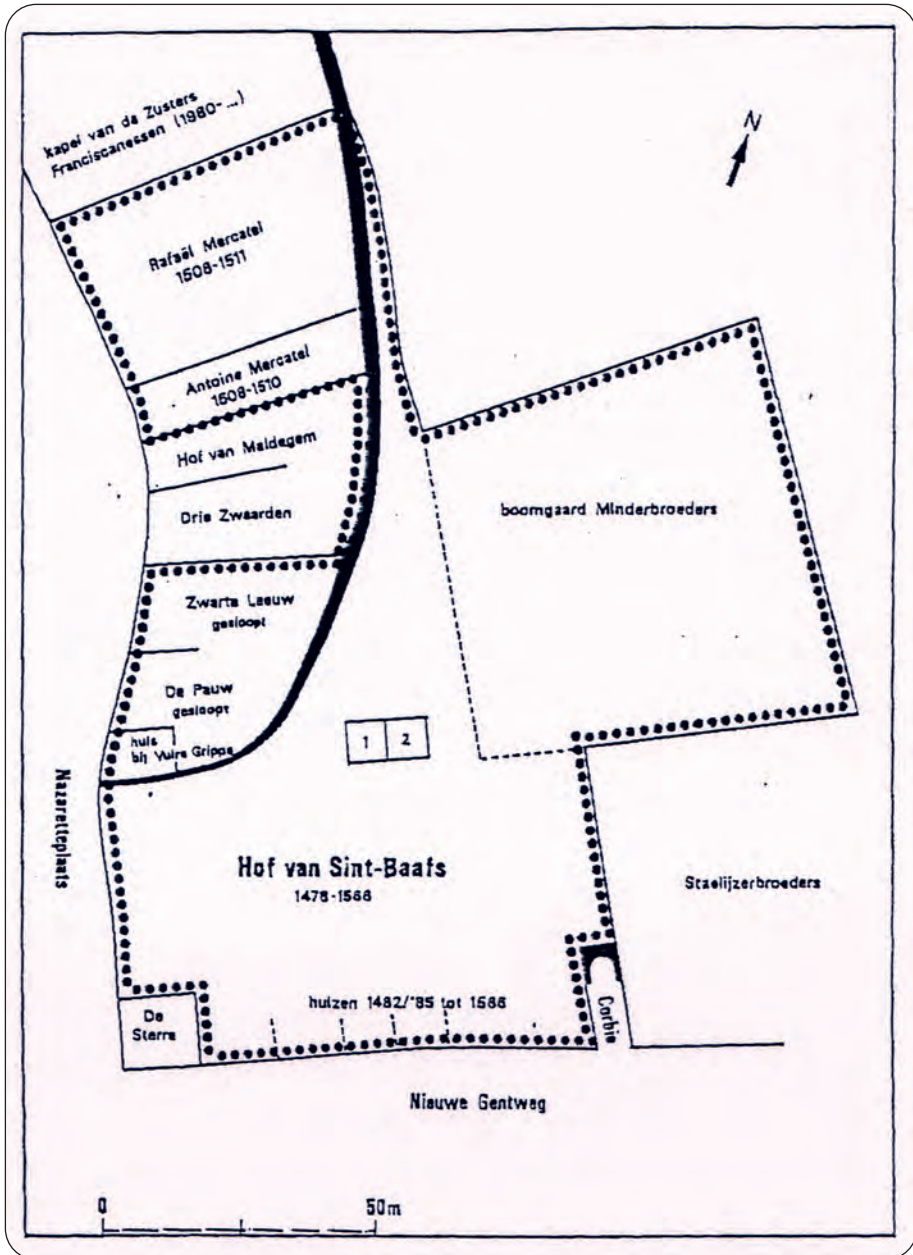
gebouwd in 1361-1363 en herbouwd in 1401-1406. Daar begon de weg die naar Gent voerde. (6) Toen Mercatel in 1478 abt werd van Sint-Baafs, bezat de abdij dus een bescheiden refugehuis op een gunstige plek in de stad.

De nieuwe abt van Sint-Baafs maakte van dit modeste refugehuis een volwaardige stedelijke abtswoning. Het blijft onduidelijk of die omvorming uitsluitend op zijn kosten gebeurde of dat ook zijn abdij in de kosten bijdroeg. Al in 1478 kocht hij in eigen naam met toelating van de stad Brugge en tegen betaling van een erfelijke cijns, het naast het Hof van Sint-Baafs liggende steegje van Corbie (afb. 1). Dat werd niet gebruikt voor doorgaand verkeer en had een slechte naam door de prostitutie die er bedreven werd. Zo verdween in 1479 een deel van de steeg, terwijl het resterende deel diende als toegang tot het Hof. Dat deel werd in 1480 voorzien van een boogpoort over het opgeheven straatje. In datzelfde jaar verwierf de abt een vroegere boomgaard van de minderbroeders in cijns. Nadat de rijke geldschieters, onder andere Lombarden, er verdwenen waren, kocht hij in de periode 1482-1486 de huizen langs de Nieuwe Gentweg. Ze werden verhuurd, terwijl de tuinen ervan bij de abtstuin werden gevoegd. Deze lust- en kruidentuin was via open (nu dichtgemetselde) galerijen (renaissance-invloed) bereikbaar vanuit het Hof. Het Italiaans aandoende binnenplein van het nog bestaande Hof Bladelin uit de vijftiende eeuw in de Brugse Naaldenstraat is waarschijnlijk het vroegste voorbeeld van renaissance-architectuur in België. Tussen 1485 en 1507 kocht de abt ook nog het Hof van Maldegem en enkele onbebouwde percelen, zodat hij heer en meester was in het westelijk deel van de Corbiebuurt. (7)

Ook Johannes Crabbe liet het refugehuis van de Duinenabdij in de Snaggaardstraat, het Duinenhof, grondig verbouwen tot een prestigieuze residentie. De 15de-eeuwse prelaten in het Bourgondische Brugge wedijverden bij de (her)bouw van hun refugehuizen niet uitsluitend met elkaar, maar ook met de Brugse elite. Het Prinsenhof van de Bourgondische hertogen stond hierbij, zoals dat ook in Gent het geval was, model. Vanuit zijn luxueuze prelaatswoning nam abt Crabbe, net als Mercatel, in Brugge deel aan het leven van de sociaal-culturele elite. (8)

Het Hof van Sint-Baafs: ideale verblijfplaats voor Mercatel

In zijn ‘prinselijk verblijf’ in Brugge kon de Baafse abt soms dagen, weken en zelfs langer in de buurt van zijn familie vertoeven. Breidde hij ook zelf de familie uit? In bepaalde aankoopakten is er sprake van meester Antoine de Mercatellis (+ 1526), die meester in de beide rechten was. Er zijn voldoende aanwijzingen dat het hier de zoon van de abt betreft. In sommige akten is er ook

Afb. 2. Schets van de bezittingen van de Sint-Baafsabdij op de Garenmarkt en aan de Nieuwe Gentweg te Brugge ca. 1500. De muur van het minderbroederklooster wordt weergegeven door een dikke zwarte streep. De Nazaretteplaats is nu de Garenmarkt. Onderaan, langs de Nieuwe Gentweg, het door Mercatel aangekochte steegje van Corbie met de gelijknamige boogpoort uit 1480 er overheen. Overgenomen uit D'Hooghe, 1996, p. 25.

sprake van meester Raphaël de Mercatellis, gehuwd met jonkvrouw Clare, en in 1508 eigenaar van een groot huis aan de overzijde van de Garenmarkt (afb. 2). Meester Raphaël verkocht dit huis aan de Sint-Baafsabdij van Gent, mits behoud van het vruchtgebruik tot aan zijn dood. Deze verkoop vond plaats twee maanden vóór het overlijden van Rafaël (3 augustus 1508), de gewezen abt. Meester Antoine verkocht het huis ten zuiden ervan eveneens aan de Sint-Baafsabdij met behoud van het vruchtgebruik tot aan zijn dood. Dit gebeurde een maand na het overlijden van de ondertussen afgetreden abt. Die had er ook nog voor gezorgd dat zijn zoon in 1505 een kanunnikenprebende verwierf in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge. (9)

Uit het vorige blijkt overduidelijk dat abt de Mercatel zeer vertrouwd was met zijn geboortestad en zeker met de buurt waar hij zijn 'optrekje' had. Daar kon hij als raadsheer van de Bourgondische machthebbers en als abt van een belangrijke abdij zijn hoge gasten op een waardige en discrete manier ontvangen. Het valt niet uit te sluiten dat er ook (edele) vrouwen over de vloer kwamen. Hij had er een uitgebreid netwerk in kringen van de stadsmagistraat, adellijke (Italiaanse) families, reguliere en seculiere geestelijken en natuurlijk de Bourgondische machthebbers. Vóór 1497 wist hij een kanunnikenprebende in de belangrijke Onze-Lieve-Vrouwekerk in de wacht te slepen. In de schaduw van die kerk woonden invloedrijke topfiguren als Jan de Baenst en Lodewijk van Gruuthuse. Diens herenhuis is nu een bekend Brugs museum. Ook na de voor Brugge en de heersende dynastie zeer moeilijke periode door de onverwachte dood van Maria van Bourgondië in 1482, bleef Mercatel raadsheer en diplomaat in dienst van Maximiliaan van Oostenrijk, van 1482 tot 1493 regent der Nederlanden, en daarna van Filips de Schone. Om hun politieke en economische belangen te verdedigen ondernam de abt heel wat tijdrovende en vermoeiende reizen. Hij werd door Maximiliaan beloond met een bisschopstitel. De bisschop van Doornik wijdde hem op 8 augustus 1487 te Brugge tot hulpbisschop van Rhodus in Cilizia. (10) Ook in zijn functie als abt heeft Rafaël de Mercatel heel wat gereisd. Hij had dus aan den lijve ondervonden hoe vermoeiend en vol van wederwaardigheden dienstreizen konden zijn. Toeval of niet, in zijn collectie is het enige volledige exemplaar van de 'Brugse Wegwijzer' (*'Distanciae locorum mundi'*) in kopie bewaard. Deze routeplanner van een dozijn bladzijden uit het eind van de veertiende eeuw vermeldt op het einde van reisroutes tussen havens en steden in Europa, het Nabije Oosten en Noord-Afrika, telkens de totale afstand vanuit Brugge. (11)

Hoewel Brugge op het einde van de vijftiende eeuw niet meer het internationale handelscentrum was van weleer, bleef het een fascinerende, internationale stad, waar Mercatel als kunstliefhebber graag vertoefde.

Afb. 3. De graanstapel was in de middeleeuwen een machtig wapen in de handen van de stad Gent. Pijnders (zakkendragers) dragen het graan, dat via Schelde en Leie werd aangevoerd, de versterkte stad binnen. De klerk van de toezichhouder noteert keurig alle leveringen die in de stapelhuizen werden opgeslagen. Miniatuur in *Biblia figurata*, overgenomen uit *Gent stad van alle tijden*, 2010, p. 61.

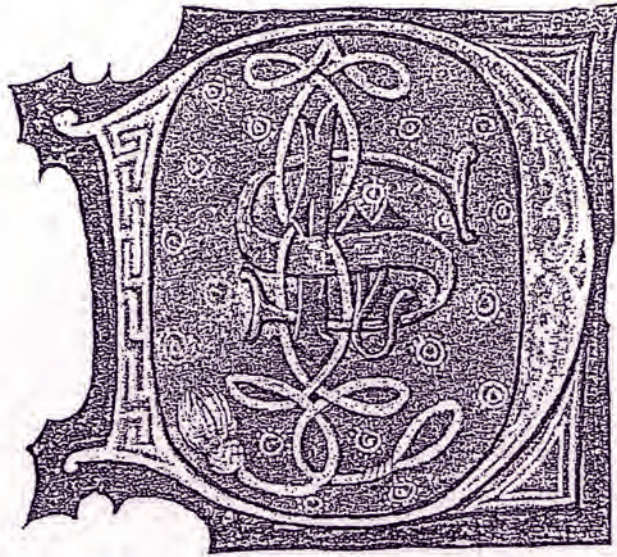
Afb. 4. Graan wordt via een grote trechter over zakken gelijk verdeeld. Miniaturen in de *Biblia figurata*, gemaakt op bestelling van abt Mercatel (eind 15de eeuw) en nu eigendom van het Gentse Sint-Baafskapittel. Enkele van de opgesomde kenmerken van de Gent-Brugse verlichtingsschool komen in deze miniaturen goed tot uiting.

Na de val van Constantinopel (1453) maakten belangrijke kunstenaars als Titiaan, Albrecht Dürer, Giovanni Bellini en Hans Memling kennis met Turkse schilderijen, tekeningen, wapenuitrustingen, beelden, tapijten, miniaturen enz. Er kwam uitwisseling tot stand en er groeide wederzijdse beïnvloeding tussen oosterse en westerse artiesten, niet in het minst in Brugge. In 1489 schilderde Hans Memling het beroemde ‘Schrijn van Sinte Ursula’ voor het Sint-Janshospitaal te Brugge, waar het nog steeds te bewonderen valt, iets wat Mercatel ons zeker heeft voorgedaan. De abt-mecenas liet de Brugse beeldhouwer Jan Vijfmolen vanaf 1501 alvast zijn graftombe klaarmaken in de Baafse abdijkerk. Zij zou met zijn beeltenis in een nisgewelf worden geplaatst, dat werd gedragen door twee zuilen waarvan de voet op een leeuw rustte. (12)

Verdere opbouw van zijn handschriftenverzameling

Het is evident dat de Baafse abt, wanneer hij in zijn ‘paleis’ in Brugge verbleef, heel wat tijd investeerde in het uitbreiden van zijn handschriftenverzameling. Hij deed dat natuurlijk ook wanneer hij in zijn abdij in Gent vertoefde. Toen de school van Willem Vrelant en co in Brugge over haar hoogtepunt was, diende zich tussen ca. 1475 en 1550 een laatste hoogtepunt aan in de miniatuurkunst: de zogenaamde Gent-Brugse stijl. Beide steden vormden toen een internationaal centrum van originele, westerse miniaturen, de laatste vernieuwing in het genre. Deze kunst kenmerkt zich door haar vertelkracht, de weergave van de derde dimensie, landschappen die de sfeer der seizoenen oproepen en de decoratieve rijkdom in de tekstmarge op een grond van goudverf (afb. 3 en 4). Sommige boekverluchters gingen trouwens van de ene stad naar de andere. Zo trok de Gentenaar Jan van den Moere in 1485 naar Brugge. Alexander Bening, ook schilder, was tussen 1487 en 1518 afwisselend in Brugge en Gent werkzaam. Zijn zoon Simon, de laatste grote vertegenwoordiger van de stijl, vestigde zich als geboren Gentenaar definitief in Brugge in het jaar dat Mercatel er overleed. Hun ateliers en deze van hun ambachtsbroeders kregen veel bestellingen te verwerken, ook uit het buitenland. De bibliofiele abt kon zijn vele opdrachten nu zowel in Brugge als in Gent doen uitvoeren. (13)

Ook na 1478 bleef hij hierbij twee sporen volgen, zowel inhoudelijk als vormelijk. Vooreerst het spoor van de Bourgondische bibliofilie, die vooral door zijn vader Filips de Goede tot een onbetwist hoogtepunt was gebracht. Maar ook dat van het (Italiaanse) humanisme, dat hij al had gevolgd als jonge abt van Oudenburg. Bijna alle handschriften werden op bestelling in Gent of Brugge in het Latijn geschreven/gekopieerd. Vaak waren het kopieën van al gedrukte boeken. Ze werden meestal met veel miniaturen verlucht. In de be-

Afb. 5. In de handschriften van de abt treft men bij herhaling het monogram L. Y. S. (S. L. Y. ?), waarbij de S over de andere karakters geschreven staat. De betekenis ervan blijft onzeker en omstreden. UGent bibliotheek, hs. 68, fol. 351r.

gingfase leken gedrukte boeken trouwens als twee druppels water op handgeschreven boeken. Sommige zijn ware prentenboeken, zoals de geïllustreerde evangeliëverhalen en enkele boeken uit het Oude Testament. Mercatel had het ambitieuze plan om op die manier de hele Bijbel te laten illustreren, maar dat ging blijkbaar zelfs de financiële mogelijkheden van de rijke abt te boven. De talentvolle miniaturisten lieten zich immers goed betalen, zeker de grote namen, die toen echte vedetten waren. De prijzen voor de steeds groter wordende miniaturen stegen in de vijftiende eeuw ook door de alsmaar toenemende vraag. (14)

In de bewaarde handschriften van Mercatel kan men niet zelden gemeenschappelijke kenmerken terugvinden, bijvoorbeeld het veelvuldig gebruik van opschriften bij de vele miniaturen. Het zijn soms vrij lange tekstfragmenten op banderollen (typisch Bourgondisch) ter verduidelijking van de iconografie. Het vrij doffe koloriet is eveneens kenmerkend. Verscheidene scènes uit één evangelie worden vaak gegroepeerd. Aan het begin dragen zij vaak zijn wapenschild en ze zijn ook dikwijls voorzien van het monogram van de abt, bijvoorbeeld in een initiaal (afb. 5). Deze kenmerken zijn goed vertegenwoor-

digd in een handschrift met evangeliacommentaren (UB Gent, ms. 11) en in de *Historie biblie figurate* (Gent, Sint-Baafskapittel, ms. 10), allebei eind vijftiende eeuw. (15)

Mercatel was megalomaan en praalziek, maar in tegenstelling tot andere bibliofiele tijdgenoten had hij ook een intense belangstelling voor de inhoud van zijn boeken. In zijn collectie trof men zeldzame Latijnse en in het Latijn vertaalde Griekse auteurs als Plutarchus, Aesopos, Herodotus en Philostratus. Als enige in Vlaanderen bezat hij de werken van een beroemde tijdgenoot: de Florentijnse filosoof, latinist en graecist Marsilio Ficino (1433-1499). Voorts ging de interesse van de abt uit naar geschiedenis en aardrijkskunde, sterrenkunde en astrologie, geneeskunde, mythologie en zeker ook muziek (afb. 6). Hij onderhield contact met de muzikant-componist Aliamus de Groote (+ 1501), die als tussenpersoon fungeerde bij de aankoop van bepaalde boeken. De Groote was onder andere zangmeester van de kapittelkerk Sint-Donaas in Brugge. De Baafse abt had ook contacten met nog andere ervaren musici als Jacob Obrecht en de al genoemde Jan van der Veren. Zijn veelzijdige interesse is typisch voor de humanisten. Typisch humanistische handschriften uit zijn collectie zijn bijvoorbeeld de *Opera* van de filosoof Pico della Mirandola (1463-1494), *De Triplici Vita* van diens collega Ficino, een *Liber* van Lorenzo Valla en een handschrift van Plutarchus. Deze en enkele eerder vermelde handschriften hebben bijgedragen tot de verspreiding van het humanistische schrift en dito gedachtengoed in Brugge, Gent en de Nederlanden. Het is boeiend om de (humanistische) teksten en belangstelling van Mercatel te vergelijken met deze van de cisterciënzerabt Johannes Crabbe. (16) Liturgie, theologie, canoniek recht en devotieliteratuur waren maar zwak vertegenwoordigd in zijn verzameling. De abt was dan ook geen toonbeeld van een devote en vooral in religie geïnteresseerde monnik. (17)

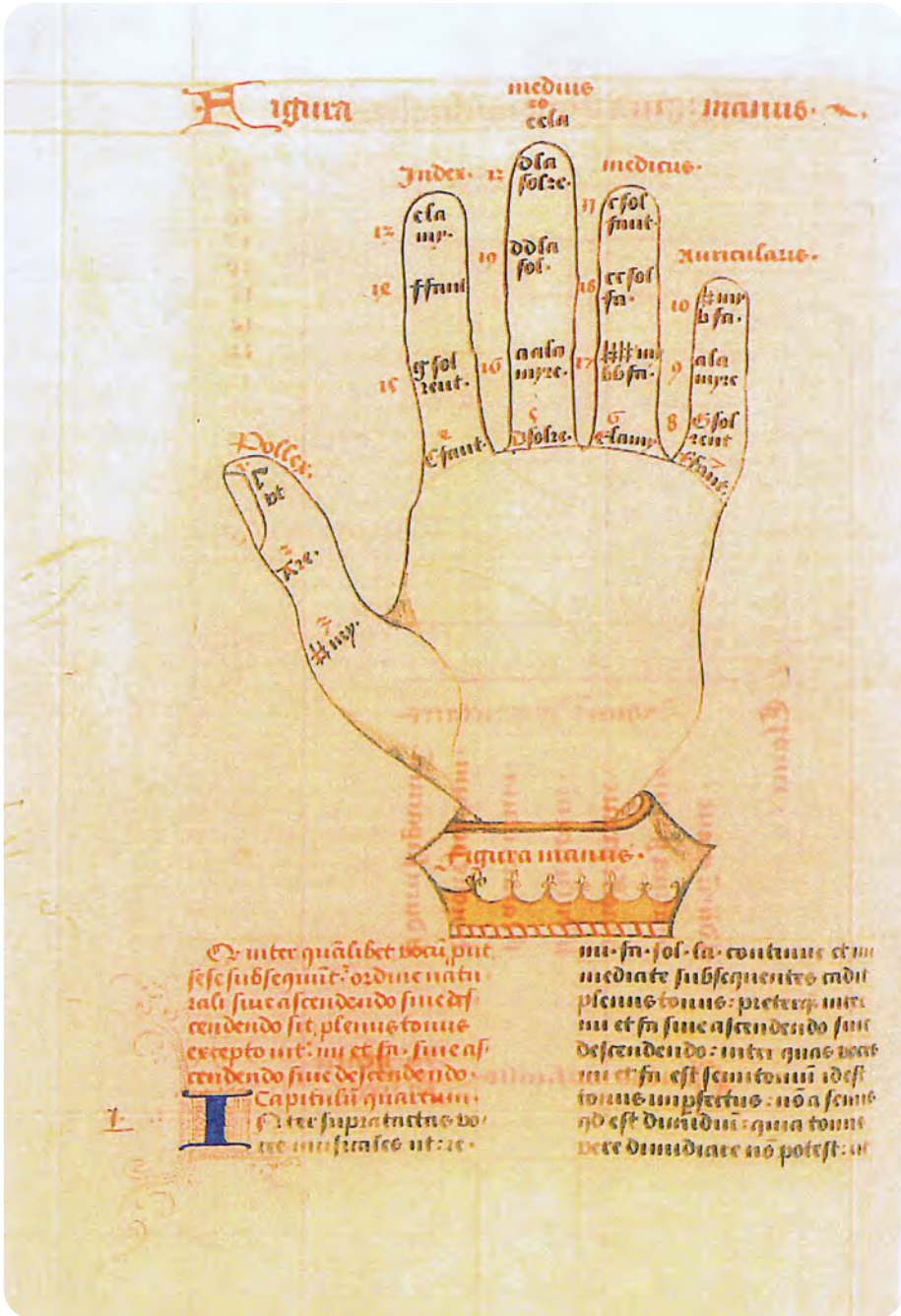
Rafaël de Mercatel besteedde ook veel aandacht aan de stevigheid en de versiering van zijn boekbanden. Al zijn (grote) boeken hebben of hadden oorspronkelijk een band van leder, meestal blind gestempeld, over zwarte houten borden. Het leder zelf is (was) daarbij nog eens overtrokken met een kostbare stof, vaak gekleurd fluweel of zijde. De banden zijn (waren) verder afgewerkt met versierde koperen hoek- en randstukken en dito doppen, twee sluitriemen en een vergulde snede. Hij liet de banden en versiersels meestal vervaardigen in Brugge, dat in de tweede helft van de vijftiende eeuw het grote centrum was van luxe boekproductie en boekhandel. (18) De boekbinder Antonius van Gavere was in zijn geboortestad Brugge actief van 1459 tot 1505. (19)

Besluit

Rafaël de Mercatel was meer thuis in en vergroeid met Brugge dan met Gent, waar hij toch bijna dertig jaar abt was van de Sint-Baafsabdij. Vooral na 1500 delegeerde hij veel van zijn abtsfuncties aan andere kloosterofficianten om bijna permanent in zijn geboortestad te kunnen vertoeven. Als geboren Bruggeling uit niet-Brugse zeer rijke ouders, had hij een deel van zijn jeugd en zijn leven als jongeman omwille van zijn privéopleiding en studie elders doorgebracht, onder andere in Parijs. Maar in de Zwinstad lagen zijn sociaal-culturele en economische roots: enerzijds het kosmopolitische milieu van Italiaanse kooplui, anderzijds het elitaire Bourgondische hofcircuit. Met beide kringen was hij door familiebanden nauw verbonden.

De jonge Rafaël kreeg de liefde voor het verluchte boek, een familietraditie, met de paplepel ingegeven. Zijn natuurlijke vader, Filips de Goede, was de grootste en rijkste bibliofiel van zijn tijd. Tijdens zijn universitaire opleiding in Parijs werd zijn passie voor handschriften verder gestimuleerd. Door zijn benoeming in 1463 tot abt van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg, niet ver van Brugge, een centrum van boekproductie en boekhandel, kreeg hij voor het eerst de mogelijkheid zich volop op zijn grote passie toe te leggen. Zijn interesse voor het humanisme kan al zijn gewekt onder abt Conrault I van de Gentse Sint-Pietersabdij, waar hij tot 1463 monnik was. In die periode kan de Parijse universiteit met haar Italiaanse medestudenten een stimulerende rol hebben gespeeld. Hetzelfde gold voor zijn (familie)contacten in Brugge, waar bovendien al vroeg een (pre)humanistische kern actief was.

In het ‘Venetië van het Noorden’ onderhield hij hechte banden met zijn invloedrijke Italiaanse koopmansfamilie. De prelaat bouwde er aan een wijdvertaakt netwerk binnen de Brugse magistraat, de hoge geestelijkheid, de kapittels en rijke adellijke families. Er waren ook sterke banden met de Bourgondische machthebbers, voor wie hij religieuze en (buitenlandse) diplomatieke opdrachten uitvoerde. De abt genoot van zijn geliefde metropool als centrum van intens en internationaal intellectueel leven en was, samen met andere meestal universitair geschoolde geestelijken en leken, lid van een (pre)humanistische kring. Hij trof er ook andere (Bourgondische) bibliofielen en vond er bekwame kopiïsten om zijn handschriften naar wens op perkament over te brengen. Bovendien werkten er miniaturisten uit Brugge, later ook Gentse topateliers, die deze geliefde handschriften op professionele wijze konden verluchten. Andere ervaren ambachtslieden voorzagen zijn handschriften van een stevige en luxueuze, ‘Bourgondische’ band, om hun leven te verlengen.

Afb. 6. De zogenaamde Guidonische hand (notenwijzer) in een compilatiehandschrift van muziektheoretische traktaten behorend tot de Mercatelcollectie. Eind 15de eeuw. UGent bibliotheek, hs. 70, fol. 108v.

De bewaarde handschriften getuigen van zijn brede (humanistische) belangstelling, gaande van geschiedenis tot muziek en van astrologie tot geneeskunde. Hoewel typisch kerkelijke literatuur zwakker vertegenwoordigd is, was zijn collectie stevig geworteld in de christelijke traditie, getuige zijn prachtig verluchte handschriften met illustraties van en commentaren op de Bijbel. Het gebruik van het humanistisch schrift was te Brugge in kringen van Italiaanse handelaars en bankiers uiteraard niet uitzonderlijk. Omdat abt Rafaël de Mercatel vaak in deze kringen vertoefde, heeft hij elementen uit dit schrift in zijn handschriften overgenomen. Maar omdat hij minstens zo schatplichtig was aan en beïnvloed door de Bourgondische traditie, is ook het schrift dat daar standaard was, in zijn codices ruim aanwezig. Zijn devies *'faire vivre longuement'* is voor ongeveer zestig banden een feit geworden. Omwille van hun inhoudelijke en vormelijke kwaliteiten worden ze nog altijd door binnen- en buitenlandse specialisten bestudeerd.

Dit intense leven in zijn geboortestad zou niet mogelijk geweest zijn zonder de twee stadswoningen waar de abt vaak lange(re) tijd verbleef. Het eerste huis in de buurt van de westelijke Smedenpoort was een initiatief van Mercatel zelf toen hij abt was van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg. Het tweede *refugium* bij de Gentpoort was al opgestart door zijn voorganger, maar de nieuwe Baafse abt heeft het geheel naar eigen smaak uitgebreid en verbouwd tot een weelderig 'palazzo', waar hij het leven van een wereldlijke prins leidde. Dat deed hij ook in zijn Gentse abdij, waar hij bekend bleef als een belangrijke bouwheer en mecenas. Deze geldverslindende levenswijze, mede op de kap van de abdij, liet ernstige tijdgenoten verbaasd, ja soms verbijsterd achter, maar de benedictijnenorde, het bisdom Doornik en Rome traden helemaal niet op tegen deze aberraties en wantoestanden. Pas kritische denkers als Erasmus, Luther, More en vele andere *'oratores latini'* zouden oprecht streven naar een uitgezuiverde Kerk. Hun optreden zou echter leiden tot een tweede grote scheuring binnen het christendom.

Met dank aan Luc Devriese voor het nalezen van de eerste versie van deze bijdrage.

Referenties

De hier ingekort aangehaalde referenties kunnen aangevuld worden aan de hand van de noten bij deel 1.

1 J. H. C. BLOM en E. LAMBERTS (ed.), *Geschiedenis van de Nederlanden*, s.d., p. 94.

2 P. TRIO, *Ganda en Blandinium tijdens de late middeleeuwen*, p. 47.

- 3 A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon*, Gent, 1855, p. 156; K. G. Van Acker, 'Marcatellis', 1966, kol. 508; G. Berings en C. Van Simaey, 1988, p. 62; M. GYSELING, *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801*, Deel 1, Brussel, 1997, p. 81-83; P. TRIO, *Ganda en Blandinium tijdens de late middeleeuwen*, p. 46-47; M. RYCKAERT, A. VANDEWALLE (ed.), *Brugge. De geschiedenis*, p. 80; A. Arnould, 'Oudenburg', p. 62.
- 4 H. LOWAGIE, *Met brieven an de wet. Stedelijk briefverkeer in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen* (Verhandelingen MGOG, nr. 34), Gent, 2012, p. 129-132; M. C. LALEMAN (dir.), *Op weg door Gent. Historische routes in het stedelijk landschap*, Gent, 2012, p. 44.
- 5 C. D'HOOGHE, *Corbie in Brugge. Geschiedenis van een stadsbuurt van 1300 tot heden*, in: *Brugs Ommeland*, 31 (1991), p. 21.
- 6 M. RYCKAERT, *Brugge. Historische stedenatlas van België*, p. 175; H. Lowagie, 2012, p. 132.
- 7 C. D'HOOGHE, *Corbie in Brugge*, p. 22-26; N. GEIRNAERT, L. VANDAMME, 1996, p. 56-57 (met foto).
- 8 N. GEIRNAERT, 2001, p. 227-233.
- 9 K.G. VAN ACKER, 1966, kol. 507; C. D'HOOGHE, *Corbie in Brugge*, p. 27, noot (49); P. TRIO, *Ganda en Blandinium tijdens de late middeleeuwen*, p. 50.
- 10 K.G. VAN ACKER, *Marcatellis*, kol. 508; G. BERINGS, C. VAN SIMAEY, *L'abbaye de Saint-Bavon*, p. 62-63; N. Geirnaert en L. Vandamme, 1996, p. 44-54; P. Trio, *Ganda en Blandinium*, p. 48.
- 11 N. GEIRNAERT, *Universitas mercature*, in: A. VANDEWALLE (red.), *Hanzekooplui en Medicbankiers*, p. 161.
- 12 K. G. VAN ACKER, *Marcatellis*, kol. 510; *afbeeldingen met o.a. gedetailleerd de medaillons van het schrijn in: V. Vermeersch, Brugge. Duizend jaar kunst: van Karolingisch tot Neogotisch, 875-1875, Brugge, 1981, p. 180-181; N. Geirnaert en L. Vandamme, 1996, p. 46-59 (afbeelding van het schrijn p. 50).*
- 13 J. A. VAN HOUTTE, 1982, p. 273; N. GEIRNAERT, *Brugge en het Europese geestesleven*, p. 282-285; M. RYCKAERT, A. VANDEWALLE (ed.), *Brugge*, p. 103; D. EICHBERGER (ed.), *Dames met Klasse*, p. 259; *Vlaamse Miniaturen 1404-1482*, passim.
- 14 A. DEROLEZ, 1997, p. 159; *Vlaamse Miniaturen 1404-1482*, passim.
- 15 K. G. VAN ACKER, *De Handschriften der vroegere Sint-Baafslibrije thans nog bewaard in de bibliotheek van de Sint-Baafskathedraal in Gent*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, N.R., XIV (1960)*, p. 63-86.
- 16 Zie hiervoor: N. GEIRNAERT, 2001, p. 204-209, 237.
- 17 A. DEROLEZ, 1997, p. 159-160 (p. 159: een detail uit zijn Plutarchushandschrift); M. RYCKAERT, A. VANDEWALLE (ed.), *Brugge*, p. 106-107; *over de muzikale interesse van De Mercatel*, zie: B. BOUCKAERT (dir.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent, van Middeleeuwen tot Barok*, Gent, 2000, p. 12-45.
- 18 N. GEIRNAERT; L. VANDAMME, 1996, p. 44-45; A. DEROLEZ, 1997, p. 159.
- 19 N. GEIRNAERT, 2001, p. 259, 369.

LEKKERS IN DE BOEKENTOREN

Luc Devriese, Adrien Brysse

Ferdinand Vanderhaeghen (1830-1913), de onvermoeibare bibliothecaris van de Gentse Universiteit, achtte niets te min, als het maar op papier stond. Hij verzamelde zelf allerlei etiketten, vlugschriften, reclames, etc. en hij spoorde vrienden en kennissen aan hetzelfde te doen. Daaraan dankt de Gentse universiteitsbibliotheek zijn unieke collectie ‘Vliegende Bladen’ (toen Feuilles volantes genoemd, nu Ephemera). Voor GT konden we al enkele keren daaruit putten. Hier volgt er nog een piepklein onderwerpje gefotografeerd in die schatkamer. Deze keer is het werkelijk zoet ... zoetekoek.

Afb. 1. Een type van etiket voor peperkoeken dat decennialang bleef bestaan. Wel zou men nu STOOMPEPERKOEKFABRIEK niet meer met overgrote letters in de aandacht brengen. Of het Huis Jérôme Roelant effectief in 1700 gesticht werd in de Jan Breydelstraat, mag betwijfeld worden. Waarom de Hollandse koningin (of prinses) Wilhelmina hier moest komen opdraven is ons een raadsel. Een late opstoot van Gents orangisme?

DE GROOTE PEPERKOEKFABRIEK
 NAAMLooZE MAATSCHAPPIJ VOLKSBELANG
 gebruikt enkel rogge bloem van beste kwaliteit. Alle bestanddeelen schadelijk aan de gezondheid, zooals :
ALUIN, POTAS, AMMONIAK, ZIJN UITGESLOTEN.
De bereiding is volkomen gelijkvormig aan de Wet.
Alle verzendingen geschieden franco van emballering en vervoerkosten.

Afb. 2. Vanzelfsprekend konden ook de coöperaties niet achterwege blijven. Volksbelang, van liberale snit, waarvan de imposante magazijnen aan de Leie achter de Vrijdagmarkt en de Waaistraat grotendeels bewaard bleven, maakte zelfs reclame met gezondheidsargumenten: geen toevoeging van aluin (kalium aluminium sulfaat: vroeger gebruikt als deodorant en om scheerwondjes te stelpen), potas (kalium) en ammoniak. Roggebloem was het basisbestanddeel.

**A l'occasion de la St Nicolas et le
 Nouvel An**

GRANDE DIMINUTION DE PRIX

Couques Brevets 1 ^{re} qualité . . .	fr. 1.00 le kilogr.
Klippels » . . . »	0.90 »
Pain d'épices aux Melons . . . »	1.50 »
Mokes 1 ^{re} qualité »	1.00 »
» de Gand :	1.00 »
Patiences »	3.50 »
Boules d'Oranges »	1.00 »
Massepain »	3.50 »
Pain d'amandes »	2.00 »
Spéculation »	1.50 »
Dessert d'amandes garni . . . »	3.50 »

Toutes sortes d'autres desserts à des prix défiant toute concurrence

Afb. 3. Een zoete prijslijst van een ons onbekende, vermoedelijk Gentse koekenbakker. Voor sommige specialiteiten bestonden er, net als voor speculoos en mokke (moke), geen goede Franse equivalenten. Een 'klippel' was volgens het Gents Woordenboek van Lievevrouw-Coopman een stuk lekkerkook ter grootte van een baksteen. Maar je had ook kanjers van vier klippels. Wij kopen en eten nu meest klippels...

Afb. 4. Factuurtje gericht aan Monsieur Vanderhaeghen himself voor twee 'Hommes en speculation', geëmballeerd en gepresenteerd in een korf.

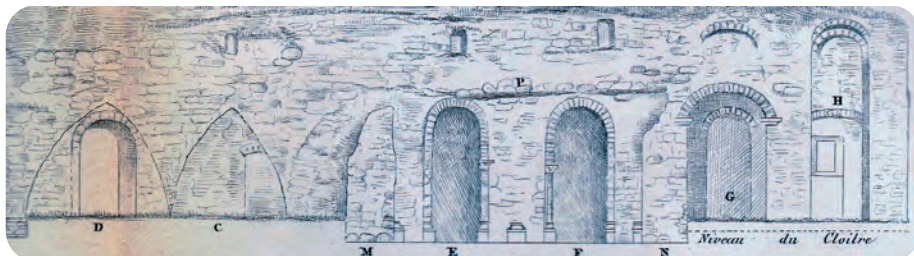
De mooie factuurhoofding in afb. 4 geeft ons de gelegenheid om enkele 'zoe-te' oude termen te belichten. Spéculation? Hedendaagse fabrikanten wagen zich niet meer aan dergelijke 'Franse' interpretaties van dat Nederlandse woord. De in Nederland gebruikte woordvorm speculaas leunt dichter bij de oudere term speculatie, nog bewaard in Vlaamse dialecten. De etymologie van het woord is duister. De twee 'speculatieven' die Vanderhaeghen moest betalen, waren duur en vermoedelijk imposant. In 1887 vertegenwoordigde het hem aangerekende bedrag ongeveer het netto weekloon van een poetsvrouw in de textielnijverheid. De firma Dubois verkocht op de Brabantdam ook 'mokkes', pain à la Grecque en heiligmakers. Dat Grieks is pseudo: het was een specialiteit van een Brusselse bakker aan de Wolfgracht. Die Wolfgracht was voor de Brusselaars simpelweg de 'grecht' (spreek uit: grekt). Dat transformeerde pseudodeftig en exotisch in 'à la Grecque'. Het woord heiligmaker nam Lievevrouw-Coopman niet op in zijn Gents Woordenboek. Daniel Lievois belichtte in *Van Mensen en Dingen* (jrg10, 2012, nr 1) een aantal Gentse keukenrecepten. Daar lezen we bij heiligmaker: "Heylig maeker - soo veel gewigt van suyker als van oninck met weynig pottas gemaekt met tarwen blomme van boven op de hoeken een schelleken sieckaede en hier en daer een gesuykerd oranie schelle ook moet den deeg hel vast syn gebakken in een flouwen hoven' Ingrediënten: tarwebloem - suiker - evenveel honing - bakpoeder. Bereiding: Men maakt een zeer vast deeg. Op de hoeken legt men een sukadeschil en hier en daar een gesuikerde oranjeschil. Bakken in een licht verwarmde oven. Opmerking: De naam van dit gebak werd verbasterd van "hijlikmaker", huwelijksmaker, in het Frans "gateau d'entremetteur". Het werd vooral gebruikt in samenhang met verloving en huwelijk (in De Vries, J., *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, Leiden, 1971.)

BEDDENZAKKEN VOOR BAAFSE MONNIKEN

Marc Hanson

Matrassen zoals wij die kennen, bestonden in de middeleeuwen nog lang niet. Stro en kaf (de pelletjes van granen die vrijkomen bij het dorsen met vlegels), waren het meest voorkomende vulsel van de tijken (ruw linnen) beddenzakkén, maar dat stond onderaan op de lijst van het comfortniveau. Het puntig afgesneden stro kon bijvoorbeeld vervelend door de tijk heen prikken. Hoger aangeschreven vulsels waren zaagsel, zeewier, houtkrullen, (paarden)haar, wol(knipsels) en vooral donsveren van vogels.

Toen de monniken van de Sint-Baafsabdij nog sober leefden en de minste luxe verboden was, zullen ze ook wel op met stro gevulde beddenzakkén geslapen hebben. Maar naargelang de drang naar meer (persoonlijk) comfort en enige luxe groter werd (zeker vanaf de dertiende eeuw), zal het vulsel van de matrassen zijn opgeschoven in de richting van dons. Maar zelfs dan diende een monnikenbed om in te slapen en niet om ermee te pronken. Dit was wel het geval bij de rijke stedelijke patriciërs, voor wie het bed (en het bijbehorende beddengoed) een zeer waardevol meubel was, dat ze graag wilden laten zien. Hun bedden stonden toen nog niet in aparte vaste slaapkamers, maar zowat overal in huis. Dat van de ouders stond zelfs in de ‘zaal’, waar het sociale leven van de rijke familie zich afspeelde.

Afb. 1. Tekening door Auguste Van Lokeren, overgenomen uit zijn *Histoire de l'Abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand*, Hebbelinck, Gent, 1855. Ze tonen de dichtgemaakte vensters in de westgevel van de slaapzaal boven de kapittelzaal

Afb. 2. Romaans venster met middenzuiltje in de oostelijke wand van dezelfde zaal (foto 2018).

Naast hun uiteenlopende kwaliteiten, hadden alle vulsels typische ongemakken en nadelen. Veerpluis en -stof waren aantrekkelijk voor insecten, die in de zomer gemakkelijk via de ramen binnenkwamen. In de abdij konden de ramen van het dormitorium enkel door houten luiken worden afgesloten. Paardenhaar en wol begonnen nogal eens te stinken, wat dan bestreden werd met geurende kruiden. Wol kwam gemakkelijk onder de mot te zitten. Het koken ervan was een lastige en omslachtige oplossing. Het dons werd van ganzen en eenden geplukt, en was duur. Vooral dat van de eidereend was gegeerd. De wetenschappelijke soortnaam *mollissima* duidt erop: die betekent zoveel als allerzachtst.

Voor lekenbroeders en knechten, die zelf enkel over strozakken of misschien alleen maar stro beschikten, brachten de bedden van de monniken dus heel wat werk met zich. Ze moesten de matrassen regelmatig keren en opschudden om bijvoorbeeld de veren te laten luchten en klitten of overdreven doorzakken te vermijden. Geregeld moesten ze de inhoud ervan helemaal vernieuwen.

Matrassen waren toen immers niet alleen een toevluchtsoord voor bedwantsen, mijten, vlooiën en motten (die dol waren op de inhoud ervan), maar zelfs voor muizen en ratten. Deze dieren werden fel maar soms zonder veel succes bestreden, want behalve ongemak (geritsel!) brachten ze ook ziekten over. Kortom, in de middeleeuwen (en zelfs nog veel later) was er heel wat werk nodig om de monniken een enigszins redelijke nachtrust te garanderen. Ze moesten immers elke dag zeer vroeg 'uit de veren'. Iets wat de slapers in donsveren misschien moeilijker viel?

Literatuur

Devriese, L. (2015). Slaapcomfort voor rijk en arm (Gent, 14de-17de eeuw). In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 13, p. 10-32.

NOG MEER SINT-ANTONIUS IN GENT

Luc Devriese, Adrien Brysse

Deze korte bijdrage is bedoeld als aanvulling bij wat in dit tijdschrift verscheen over Sint-Antonius als patroon van de schutters met vuurwapens, en hun imposant gildehuis aan de Sint-Antoniuskaai. Deze ongemeen populaire heilige werd nog elders in het Gentse vereerd. Op Meulestede draagt de parochie en het kerkje aan het zeekanaal zijn naam. Bovendien had hij af te rekenen met een naamgenoot-concurrent in de persoon van Antonius van Padua, een heilige van een heel andere snit. Aan hem werd een kerk in de Heirniswijk gewijd en bovendien, daar heel dichtbij, maar aan de overkant van de Schelde op grondgebied Gentbrugge, nog een kapel.

Sint-Antonius-abt op Meulestede

Naast het schuttershof aan de Sint-Antoniuskaai, waaraan een vorige bijdrage gewijd was, bezit Gent nog een tweede monumentje dat ons herinnert aan de heilige kluizenaar. Het pittoreske parochiekerkje van Meulestede in het oude Gentse havengebied is aan hem toegewijd (afb. 1). De westbouw met toren, mooi uitgendend op het Kanaal, heeft volgens het referentiewerk *Bouwen door de eeuwen heen* (1) een neobarokke inslag. Ons doet het denken aan Hollandse en Engelse kerken en kerkjes. De beruchte Meulesteebrug, die het aldoor hard te verduren krijgt van het zware verkeer, lag vroeger net iets ten zuiden van de kerk (naar de stad toe), zoals op de afb. 2 en 3 goed te zien is.

Op Meulestede tooit men de heilige man met de prestigieuze titel van abt, liever dan hem te vereren als nederige eremijt. Antonius was niet de eerste die tot taak had het simpele kapelletje (afb. 4), later kerkje op Meulestede enig aanzien te bezorgen. Hij volgde er de welbekende ‘Gentse’ heilige Macharius op. Hoe kwam dat zo? Een eerste kapel bouwde men in 1642 aan wat nu het Redersplein is. Ze werd heropgericht in 1731, aangepast in 1865-1867 (1, 4) en stond op Oostakker, buiten het grondgebied van het schependom Gent, alias de ‘Vrijheid van Gent’. Maar kerkelijk gezien was het een ‘succursale’ van de Gentse Sint-Salvatorparochie (parochia Sancti Christi: parochie van de Heilige Christus: ’s Heligs Kersts parochie, door de Gentenaars prachtig vormd tot Seleskest). Onderworpen aan twee ‘heren’ dus: een in tal van op-

Afb. 1. Gezicht op het kerkje van Meulestede vanaf de overzijde van het zeekanaal met nu gedeeltelijk verdwenen omgevende bebouwing. Bemerkt de havenkraan in de achtergrond.

zichten onduidelijke situatie. De Meulestedenaars waren altijd al buitenbeentjes die, als het hen uitkwam, daaruit voordeel wisten te halen.

Oorspronkelijk was de kapel toegewijd aan Sint-Macharius (3), wellicht te verklaren doordat de oudste Seleskestkerk gebouwd was als parochiekerk voor leken naast de Sint-Baafsabdij, waar Macharius sterk vereerd werd. Die oudste kerk, waaraan nog een tegelstructuur bij de Gandastraat herinnert, moest wijken voor de bouw van de dwangburcht in opdracht van Karel V. Ze verhuisde (niet letterlijk) naar de buurt van de Sleepstraat, en werd ‘moederkerk’ van de Meulestedse kapel.

Macharius werd echter in de jaren 1800 van zijn Meulestedse voetstuk gehaald om terug te keren naar de plek waar hij echt ‘thuis’ was, vlak bij de al lang verdwenen abdij. Daar was een aan hem gewijde nieuwe parochie met gloednieuwe kerk tot stand gekomen (1880), veel groter dan het verafgelegen bedehuis aan het Redersplein. Maar het kon niet dat twee kerken in een stad

Afb. 2. Postkaart met vlakke draaibrug iets meer stadwaarts van de kerk. Een bruggenwachter met vlagje, hier tussen een bende Meulestedenaarkes, moest ervoor zorgen dat er geen slachtoffers vielen bij het opendraaien. (verz. R. Heughebaert)

dezelfde patroonheilige zouden hebben. Dat zou nijd en afgunst verwekken ... niet al te katholiek. Misschien was het als compensatie voor dit zware verlies dat Meulestede de minstens even krachtige geneesheilige Antonius toegewezen kreeg? In de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw was 'Toontje met het zwijntje' vooral populair als beschermer en genezer van ziekten bij het vee. Zo iemand kwam de Meulestedenaars goed van pas: ze waren fervente kwekers van kleinvee, waaronder een wereldwijd bekende topper onder de konijnenrassen: de Vlaamse Reus (2).

Sint-Antonius van Padua

Naast wat in dit tijdschrift (GT 2018 nr. 6 en 2019 nr. 1) verhaald werd over de destijds zeer populaire geneesheilige Antonius 'van Egypte' of 'de grote', beter bekend als Antonius 'abt' of 'eremijt', en best als 'met het varkentje' was er nog een tweede, bijna even heilige Antonius van Padua, die door zijn talrijke franciscaanse ordebroeders sterk gepromoot werd.

Het was aan deze laatste dat de Antoniuskerk in de Forelstraat toegewijd was (afb. 5). Ook die sint had ook een heel nuttige functie: hij werd 'aanroepen' om zoekgeraakte voorwerpen te helpen vinden. Wanneer deze Antonius, on-

Afb. 3. Postkaart met de brug ongeveer in haar huidige vorm (bouwjaar 1927), maar nog steeds op haar oude plek.

danks vurige gebeden, in gebreke bleef, werd hij ‘gestraft’: zijn meestal plaatsteren beeld, traditioneel met een ‘kindje Jezus’ op de arm, werd omgekeerd in een hoek gezet. Dit is een gebruik dat in Gent (6) en elders bestond. De auteur dezes hoorde het lang geleden uit de mond van een oude West-Vlaamse kwezel... die er zelf wel kon mee lachen, zij het zuinigjes.

En daarmee is onze Antoniuskous nog niet af. Een kerkje, eerder een kapel, aan de Louis Van Houttestraat op Gentbrugge had eveneens de heilige man van Padua als patroon. Dat kon blijkbaar, want Gentbrugge was Gent niet... en is dat nog altijd niet echt. Het werd een kapel in de stereotiep geworden neogotische stijl zoals er in het Vlaamse land tientallen gebouwd werden (afb. 6). We vermelden het hier voor de volledigheid. Nu vormt dat gebouw, samen met bijhorend schooltje en binnentuin, een samenwoonproject ‘De Tuin van Padua’. Cohousing heet dat in het Nederengels, een nieuwe taal die stilaan vorm krijgt, vooral bij onze noorderburen.

Afb. 4. Aquarel uit het Album Callion (eerste helft 19de eeuw, Bib UGent Vliegende Bladen) met een winters gezicht op het oude kapelletje, waar- schijnlijk nog toegewijd aan Sint-Macharius. Zo te zien is de oude Sassevaart nog niet verder uitgegraven tot zeekanaal en moet de afb. dateren uit de eerste helft van de 19de eeuw, vóór 1829.

Geen zwijntjes in Zwijnaarde

Aan het slot van dit Antoniusverhaal, moet nog iets verteld over de naam van het dorp Zwijnaarde, nu Gentse deelgemeente (oudste vermelding, 1088: Suinarda) aan de Schelde stroomopwaarts van Gent. Die is samengesteld uit 'zwijn' (in het westelijk Vlaams zwin, swin, zwen, sven): natuurlijke geul in buitendijkse gronden, of ook waterloop in het algemeen, en 'aarde': hoge oever aan de buitenzijde van een meander, vandaar ook aanlegplaats (5).

Afb. 5. Sint-Antonius van Paduakerk in de Forelstraat (Heirnis). Foto 2018.

Afb. 6. Kapel toegewijd aan Sint-Antonius van Padua in de Louis Van Houttestraat, Gentbrugge (DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg, jaartal niet gekend).

Literatuur

- 1 Bogaert, C., Lanclus, K., Verbeeck, M. (1983). *Inventaris van het Cultuurbezit in België. Stad Gent*, deel 4nC, p. 264-266.
- 2 Devriese, L. (2015). Konijntjes in de warande, lamprei in de abdij. Hoe het konijn bij ons verspreid werd. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 13 nr. 2, p. 69-78.
- 3 Fallot de Beaumont, E. (1807). *Recueil de quelques Brefs Pontificaux et de toutes les Lettres Pastorales, Tableau des Eglises paroissiales, succursales, etc.* p. 124-125.
- 4 Heins, M. (1916-1920). *Gand, sa Vie et ses Institutions*, deel II, p. 527.
- 5 Kempeneers, P., Leenders, K., Mennen, V., Van Durme, L. (2018). *De Vlaamse Waternamen. Deel II. De provincies West- en Oost-Vlaanderen*. Peeters, Leuven, p. 475-477.
- 6 Van Doorne, G. (2016). *Het Patershol Gent. Eigenwijs. Springlevend*, Snoeck / Dekenij Patershol, p. 127-128.

JAN PALFIJN, SLACHTOFFER VAN MYTHEVORMING

Luc Devriese

De heelkundige Jan Palfijn of, zoals hij zelf schreef: Joannes Palfyn (Kortrijk, 25 november 1650 - Gent, 21 april 1730), is heel bekend in Gent. Het OCMW-ziekenhuis aan de rand van de stad, dat na de opening in 1982 'Nieuwe Bijloke' genoemd werd, kreeg in 1998 toen het gefusioneerd werd met het 'Institut Moderne' zijn huidige naam: AZ (algemeen ziekenhuis) Jan Palfijn. Op de stadsring bij de gewezen materniteit aan de Bijlokekaai rijden we over de Leie op de Jan Palfijnbrug, versierd met een afbeelding van de man (afb. 1). De Korte Koestraat, parallel met de Sint-Jacobsnieuwstraat, was al in 1942 de Jan Palfijnstraat geworden. Dat laatste gebeurde allicht vooral om verwarring te vermijden met de bekende Koestraat in het hartje van de stad, maar van die gelegenheid werd gebruik gemaakt om een beroemde (bijna)buurtbewoner te eren. En zo waren er nog wel meer initiatieven die zijn naam meekregen (1).

Misschien wel onvermijdelijk met zo'n figuur in die tijd zijn de op een enkele uitzondering na – verheerlijkende levensbeschrijvingen, ware hagiografieën (uit het Grieks hagos: heilig, heiligenlevens dus) (2). Michiel Thiery, destijds hoofd van de afdeling Verloskunde van UZGent en promotor van het Gentse geneeskundig museum, begon een artikel over hem op de volgende lapidaire manier: 'Palfyn was geen geboren Gentenaar, heeft niet uitsluitend in zijn moedertaal geschreven, kwam nooit in Engeland en is niet dé uitvinder van de verlostang. Vier ontkenningen om af te rekenen met deze te vaak gehoorde beweringen'(citaat) (3). Ondanks deze ferme taal van een dergelijke autoriteit blijft er rond zijn persoon nog veel mist hangen in het collectief geheugen en zelfs in de relatief recente, gespecialiseerde literatuur (4). Palfijn, die best wel een verdienstelijke figuur was, werd het slachtoffer van buitenproportionele mythevorming. Mythes die leidden tot misvattingen, sommige gewoonweg dom, andere moeilijk te vermijden.

In deze GT bijdrage wordt de Palfijn 'verering' beschreven en getoetst aan de werkelijke verdiensten van de man.

Afb. 1. Plaat met het hoofd van Palfijn in de reling van de naar hem genoemde Liebrug aan het begin van de Godshuizenlaan in Gent (foto 2005). Het portret waarnaar dit gemaakt is, een overal gebruikte voorstelling van de man, is apocrief (zie Thiery, 2004). De gravure die als voorbeeld diende voor allerhande afbeeldingen, is afkomstig uit het artikel van Voisin bijna een eeuw na zijn dood verschenen in 1827, bron van de meeste Palfijnmythes. Referenties naar oudere afbeeldingen zijn niet te vinden.

Chirurgijn

Hoewel Jan Palfijn soms als dokter aangeduid werd, was hij chirurgijn. In vroegere eeuwen, deed zo iemand het praktische medische werk, aderlatingen en verder vooral behandeling van trauma en meestal kleine operatieve ingrepen. Het woord operatie is afgeleid van het Latijn: (opus = werk) en betekent bewerking. De term chirurg heeft een analoge afkomst. Hij is samengesteld uit de Griekse woorden cheir (hand) en ergein (werken), via de Latijnse vorm chirurgianus tot ons gekomen en betekent eigenlijk handwerker (5). Die term zit zelfs in het Nederlands vervat in de (naar de mode van die tijd wijdlopijge) titel van Palfijns belangrijkste werk: ‘... de voornaemste handwerken der Heelkonst... (afb. 2).

Nauwkeurige Verhandeling
Van de voornaemste
HANDWERKEN
DER
HEELKONST
Zoo in de harde, als sagte deelen
van 's menschen lichaem.

In het licht gegeven door

JAN PALFYN,

Gesworen Heel-meester, Anatomicus, en Lector
van de Heelkonst tot GENT.

*Zynde een Werk seer dienstig voor alle Genees-heeren
en Heelmeesters, met Figuren.*

EERSTE DEEL.

Tot LEYDEN,

By CHRISTIANUS VERMEY, Boekdrukker-
en-Verkooper in de Koorn-brug-steeg,
MDCCX.

Afb. 2. Titelpagina van Palfijns belangrijkste werk. Hier het deel 1 van de eerste Leidense uitgave uit 1710 (overgenomen uit Daels, 1927).

In de nog bij de feodaliteit aanleunende maatschappij had handenarbeid, de ‘slafelijke’ arbeid waartoe de mensen na de verdrijving van Adam en Eva uit het aards paradijs veroordeeld waren, de allerlaagste status. De universitair in het Latijn geschoolde doctor in de medicijnen had zich tijdens zijn opleiding verdiept in de grotendeels nog van de antieken (Hippocrates, Galenus) stammende theorieën over het ontstaan en de behandeling van ziekten, even foutief als ingewikkeld. Hij handelde zuiver theoretisch: onderzocht en stelde diagnosen volgens de toen geldende kennis en schreef behandelingen voor, uit te voeren door een chirurgijn, of te bereiden door een apotheker.

Het hierboven geschetste is zowat het archetypische, min of meer karikaturale beeld dat we ons vormen van de medische wereld in de jaren 1600 en 1700. De werkelijkheid zat iets ingewikkelder in elkaar. De anatomische beschrijvingen, waarin Palfijn excelleerde, waren oorspronkelijk meestal in het Latijn gesteld door dokters (6). Vesalius is ongetwijfeld het voorbeeld bij uitstek van een universitair (in zijn geval in Parijs) opgeleide dokter die niet enkel anatomisch onderricht kreeg, maar ook zelf onderzoek deed, publiceerde en les gaf. Maar er was wel iets van aan. Palfijn verwoordt het op de hem eigen pittige manier, bv. een tekst over de behandeling van gangreen (afsterven van weefsels) waarbij hij verzucht dat het te wensen ware dat die verschrikkelijke aan-doening door de heelmeester even gemakkelijk ‘te stutten en te genesen (zou zijn) als het ligt is voor den Doctor om daarvan te redeneren’. Met louter boekenwijsheid kom je er niet: ‘Want hetgeen in de redenering schynt te kunnen gedaen worden, is dikwyls in de (uit)oefeninghe onmogelijk en so zyn er vele die genesen worden in de boeken, (maar) op ’t bedde sterven’.

Hoe het zat met de chirurgijsrekeningen is ons onbekend. In het algemeen waren apothekers in Palfijns tijd heel wat duurder dan dokters (7). Misschien terecht, want farmaceuten werkten met soms kostbare grondstoffen, al viel er van hun bereidingen ook niet veel te verwachten... meestal niets. In de officiële nomenclatuur en documenten waren chirurgijnen ondergeschikt aan de geleerde doctores, maar in de dagelijkse praktijk en in het courante woordgebruik werd aan dit onderscheid niet zoveel belang gehecht. Dankzij enkele uitstekend gelukke ingrepen bij hooggeplaatste figuren stonden de chirurgijnen in het toonaangevende Frankrijk van Louis XIV zelfs hoger in achting dan de door Molière onsterfelijk belachelijk gemaakte dokters van zijn tijd.

Chirurgijs waren vooral grondig onderlegd in de anatomie. Rembrands befaamde ‘Dr.’ Tulp oefende dat beroep uit en hij hield als hoofdanatoom van de Amsterdamse chirurgijngilde jaarlijks een plechtige anatomische demonstratie. Jozef Kluyskens (1771-1843), die, als niet-universitair geschoolde chi-

chirurgijn, hoogleraar werd en tot tweemaal toe rector van de nog jonge Gentse universiteit, representeert bij ons samen met Palfijn de hoge status die chirurgijnen (chirurgijn-barbiërs!) konden bereiken. Pas in die tijd, in de 19de eeuw, nadat het Latijn afgedaan had als doceertaal, zou de chirurgie een volwaardige plaats krijgen in de universitaire medische opleiding (8). De chirurgijn moest plaats ruimen voor de chirurg, een van vele medische specialisten... en zeker niet de minste in de ogen van het publiek.

Samen met de apothekers en de dokters vormden de chirurgijnen het medisch corps, in Gent officieel samengebracht in het Collegium Medicum (1663-1795), dat vergaderde in een eigen kamer in het Stadhuis (9). Onder meer leer- gangen voor chirurgijnen, een heelkundige school waarin ook Palfijn actief was, werden door dit organisme ingericht, en ook de proeven die nieuwelingen moesten ondergaan vooraleer ze toegelaten werden tot het uitoefenen van het vak in Gent. In andere steden bestonden analoge instellingen. Of het afgunst was die collega's uit het vak ertoe dreef Palfijn veelvuldig op de proef te stellen, valt te betwijfelen (10). De reglementen vereisten dat nu eenmaal. De man verhuisde, zeker voor die tijd, ongewoon dikwijls van de ene stad naar de andere: van Kortrijk naar Gent en terug, daarna weer naar Gent, vervolgens naar Ieper en tenslotte opnieuw in Gent. Ook zijn vele studiereizen, vooral naar Parijs, waren toen iets uitzonderlijks. De onderzoekende, en klaarblijkelijk ook onrustige natuur van Jan Palfijn kon zich niet gemakkelijk aanpassen aan de gebruiken en voorschriften van die tijd.

Auguste Voisins merkwaardige biografie (1827)

Bij de plechtige onthulling in 1783, van het eerste Palfijnmonument in de Sint-Jacobskerk (waarover verder meer) droeg de arts K.L. De Brabant een lang gedicht voor, allicht met het toen passend geachte pathos, waarin o.a. het droevig levenseinde van de schijnbaar beklagenswaardige 80 jaar geworden heelmeeester beschreven werd (11):

*O neen! ... Hij stierf op stroo; en onbeloond vergeten,
Moest hij zijn boekzaal zelfs verkoopen, wild' hij eten!*

Dit was volkomen uit de lucht gegrepen, enkel gebaseerd op een overlevering, nog levendig ruim een halve eeuw na het overlijden van Jan Palfijn. Maar de toon was gezet. Er was geen ontkomen aan. Latere schrijvers baseerden zich voor het Palfijns levensverhaal, met o.a. armoede en onbaatzuchtigheid, op één enkele bron, een korte biografie, naar mondelinge overleveringen neergeschreven door zijn eerste biograaf, eigenlijk hagiograaf, Auguste Voisin (12).

Het geschrift verscheen pas in 1827, bijna een eeuw na de dood van de man, iets wat de betrouwbaarheid zeker niet ten goede kwam. Het vormde de basis van de meeste tot op heden doorlevende Palfijnmythes, tot en met zijn fictief portret toe (13). We geven de essentie van de Voisintekst hierna kritiekloos weer, met de meest opmerkelijke passages in het oorspronkelijke Frans.

Het begon al heel slecht. Geboren als kind van een Kortrijkse meester–chirurgijn Gillis (Egied) Palfyn en Marguerite de Rore ging het er volgens Voisin als volgt aan toe in dat huishouden: ‘J. Palfyn n’eut pour toute fortune en naissant que les caresses et les baisers d’une tendre mère’. Zijn ouders waren arm. Hij zou helemaal op zijn eentje leren lezen en schrijven, zelfs Frans en Latijn. Voor zijn vak ging hij eerst in de leer bij zijn vader, en te onbemiddeld om dure boeken aan te schaffen leerde hij, steeds volgens Voisin, ‘dans le livre de la nature’. Dit hield in dat Palfijn wel een lijk moest stelen op een kerkhof, iets wat absoluut taboe was. Voisin die verder geen bronnen aangeeft, schrijft dat hij dit vernam van een Kortrijkse dokter de Boeye, die het verhaal bij zijn vader had gehoord. Palfijn junior liep tegen de lamp en moest naar Gent vluchten waar een leraar, lesgever aan het medisch college van de stad, zich over hem ontfermde. Vandaar trok de jonge man naar Parijs, waar sinds Louis XIV leergangen anatomie en chirurgie ingericht werden aan wat een academie genoemd werd. Maar ‘l’amour de la patrie le rappela bientôt en Flandre’. Blijkbaar verging het hem in Gent daarna niet zo schitterend, want hij trok naar Ieper, waar hij zich vestigde als ‘meester in de chirurgie en barbierie’. Terug in Gent liet hij in 1701 een eerste boek verschijnen: *Nieuwe Osteologie ofte waere en zeer nauwkeurige Beschrijving der Beenderen van ’s Menschens Lichaem*. Zijn belangrijkste werk, een verhandeling over ‘... de voornaemste Handwerken der Heelkonst... (1710), dat de beschrijving van chirurgische ingrepen combineerde met de anatomie, kreeg een uitmuntende beoordeling van de onbetwiste Hollandse meester Herman Boerhaave. Toen de Gentenaar op bezoek kwam in Leiden, liep die hem tegemoet, ‘serra Palfyn tendrement dans ses bras’ en bood hem logies aan en wilde hem aan de Leidse universiteit laten benoemen (althans volgens Voisin).

Verder wordt beschreven dat de man zo nederig was, zo eenvoudig gekleed, dat de ceremoniemeester van de Oostenrijkse gevolmachtigde minister baron von Königsegg hem wou buiten gooien toen hij kwam solliciteren voor een post aan de Gentse medische school. Een brief van Boerhaave redde hem. Palfijn bleef onvermoeibaar aan het werk tot op hoge leeftijd en trok als oude man tot zesmaal toe naar Parijs, waar hij in het voorwoord van de Franse vertaling van zijn heilkundeboek schreef dat hij zich wilde kwijten van een oude schuld aan die stad. De Gentse schepenen kenden hem een jaargeld van 200

gulden toe, naast nog andere voordelen, maar il méprisait les richesses en gebruikte zijn geld om de aanzienlijke drukkosten van zijn werken te betalen (auteursrechten waren nog onbekend) en om ‘l’humanité souffrante’ te helpen. Op het einde van zijn leven woonde cette belle âme... parmi les ruines. Tachtig jaar oud, stierf hij op 21 april 1730 ‘dans un état voisin d’indigence’ (behoefte).

Tot zover deze merkwaardige tekst, in alle opzichten fel overdreven. Zo bv. het laatste zinnetje. Dat Palfijn niet zo arm stierf, werd in 1936 al bewezen door Alfons Van Werveke die de in het Gentse stadsarchief beschikbare cijfers over zijn nalatenschap natrok. (14)

Meer dan le ‘livre de la nature’

Of er iets waar is van dat stelen van een lijk in Kortrijk is allesbehalve zeker. Het verhaal lijkt verdacht sterk op wat o.m. van Vesalius verteld werd. Roger Blondeau bespreekt in zijn biografie een hele reeks Nederlandstalige werken waarop Palfijn kon voortbouwen. Vooral het werk van de in Leuven werkzame Philip Verheyen (1648-1710) lijkt belangrijk geweest te zijn. Hij steunde op de Franse school waarin chirurgijn-barbier Ambroise Paré (ca. 1510-1590) baanbrekend was, o.m. met het vervangen van het uiterst pijnlijke toebranden na amputatie met gloeiende ijzers van bloedvaten door het afbinden ervan.

Zelf had Jan Palfijn zijn kennis opgedaan, zo schrijft hij, bij kundige meesters in Leiden, Amsterdam, Leuven en vooral Parijs. Zijn geschriften had hij laten nakijken door de Nederlandstaligen onder hen. De beschrijvingen van ingrepen (casuïstieken) die hij in detail opneemt, stammen uit zijn eigen Gentse praktijk of uit de twee Parijse hospitalen La Charité en Hôtel-Dieu waar hij langdurig werkzaam was. Andere bevatten zelfgemaakte vertalingen van Franse teksten.

Palfijns ‘Heelkonst’: eerste uitgave in Leiden, 1710

Eerst een woordje toelichting bij de omstandigheden waarin de eerste uitgave van het handboek over de ‘Heelconst’, het bijzonderste werk van Jan Palfijn, tot stand kwam. Dat die in 1710 in Leiden verscheen, is wellicht mede te verklaren doordat toen een coalitie van de Noordelijke Nederlanden en Engeland het in onze streken voor het zeggen had (de zogenaamde Anglo-Bataafse Conferentie). Die was tot stand gekomen nadat Louis XIV zijn legers definitief had moeten terugtrekken (15). In de ‘opdragt aan de seer edele, agtbare en wijse’ heren schepenen van Gent van zijn (1710) klinkt de afschuw van Palfijn

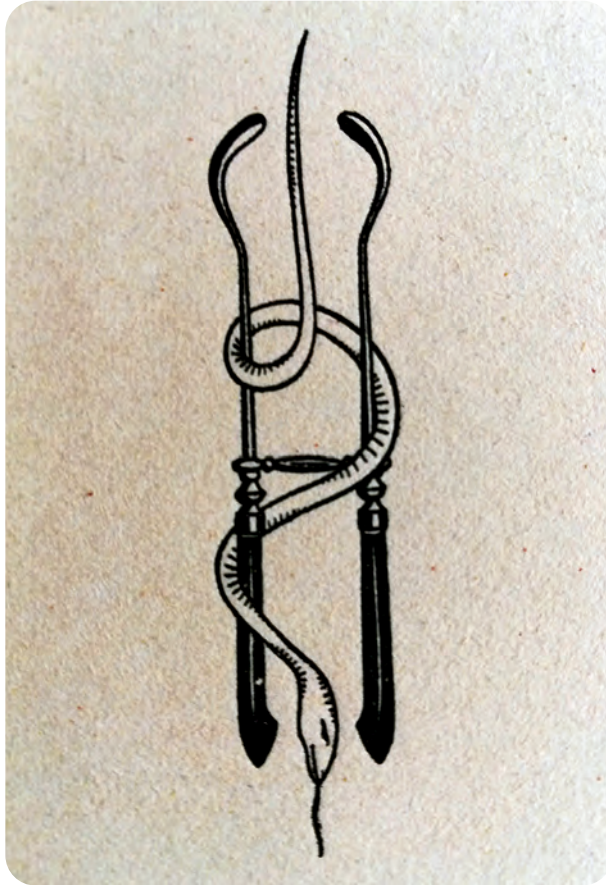
voor de pas beëindigde oorlogen door. De kennis over geneeskunst van de antieken was verloren gegaan, zo schrijft hij, 'door de gedurige oorlog, dewelke nu veele jaren Europa heeft verontrust, en op veele plaetsen nog wordt gevoerd, en voornamelijk ons droevig Nederland bij na verwoest heeft, en die schone en vrugtbare land-streek deerlijk uytgeput, zoo dat de vrugtbaerste landsdouwten in akelige woestijnen en nare wildernissen zyn verandert'.

De Nauwkeurige Verhandeling van de voornaemste Handwerken van de Heelkonst omvat twee delen: een omvangrijke beschrijving van de chirurgie van de 'zachte' lichaamsdelen (388 pp in de eerste druk) en een beknopte weergave van de heilkunde van de 'harde' delen (104 pp.). Bij de 'zachte delen' gaat opvallend veel aandacht naar de diverse types breuken, 'uitzakkingen' en vochtphoppingen, vooral inwendige.

In zijn inleiding geeft Jan Palfijn een mooie beschrijving van de opbouw van het menselijke lichaam. Het is 'gelyk een cierlyk borduursel van aderen, zenuwen en veel andere werktuygen t'zaem-gesteld, die alle haer nodig en nuttig gebruyk hebben en elk haer bysondere dienst doen, zo dat (zelfs) de schranderste onderzoeker dezelve al te mael nog niet kent, veel minder (nog) die kan navorssen. En hoe veel dingen hij dagelijks vind, nog meerder zullen overblyven (onbekend blijven). Dit wonderlijk gestel, dit konstig en heerlijk lichaam heeft de heelmester tot zijn onderwerp. Want hoe wonderlijk ook, het is onderhevig aan 'ongemakken en qualen' die het 'zwak en bouwvallig' maken. Palfijn stelt dat de heelmester met 'beide handen rechts' moet zijn en bekwaam om een wetenschap van 'soo een grote uytgestrektheyd te besitten'. Maar 'bovenal moet hij sig selfs regter sijn, dat is, wanneer hij geloofd dat hy niet bequaem is, om een difficile of moeyelijcke operatie te doen, soo moet hy die liever aen een ander over laten', eerder dan 'die selve verwaendelijck te willen doen'.

De 'schaemachtige Delen' van de vrouw

Het vrouwelijk geslachtstelsel laat Palfijn onbesproken in zijn 'Heelkonst'. De anatomische beschrijving van de 'vrouwelyke delen die ter voort-teeling dienen' reserveerde hij voor een apart werkje (135 pp.) dat in 1724 in Gent gedrukt werd. Dat vat aan met een niet mis te verstane waarschuwing voor 'Al wie onbeschaamd en onkuis tot dese letteren toetreed'. De verplichte 'Kerkeelijke Goedkeuring' door de bisschoppelijke boekencensor ontbreekt in dit boekje dat in Leiden verkocht werd, althans in het exemplaar in de Ugent bibliotheek dat ooit toebehoorde aan een Gentse vroedvrouw. Dit werd wellicht gecompenseerd door de godvruchtige raadgevingen en citaten uit de werken

Afb. 3. Onorthodoxe versie van de esculaap, embleem van de geneeskunde (detail uit de titelpagina van Broeckaert, 1943). Hier slingert de slang, symbool van eeuwig leven (en van de gifdood), zich niet, zoals gebruikelijk rond een staf, maar rond een verlostang: de dubbele lepelvormige forceps met verbindingsstuk, verkeerdelijk toegeschreven aan Palfijn.

van de kerkvaders die Palfijn in zijn 'voorrede' opnam. De waarschuwingen ontbreken niet: 'ook zo is 't niet van heden of gisteren datmen heeft goed gekeurd om ze schaemachtige te noemen'. Maar het 'Gebod, 't welk God gaf aan Moises, (voor vrouwen) van nooit langs de trappen na den Altaar te naderen' mag er niet toe leiden dat wij 'behoeven beschaamt te wezen over de noodzakelyke verklaring deser Delen, welke onze verwondering waardig zyn'. We kunnen bij Palfijn onder meer een mooie en exacte beschrijving lezen van de kittelaar (clitoris), de rudimentaire vrouwelijke versie van de mannelijke penis, maar niets over verlostkunde, laat staan verlostangen.

Verlostang: niets te maken met Palfijn

Vicky Coussens geeft in haar masterscriptie (Vakgroep Nieuwe Geschiedenis, Ugent, 2009-2010) een kritische commentaar op een zogenaamde uitvinding van Palfijn (16). Hij zou volgens een gangbare overlevering, de verlostang (dubbelarmige forceps, afb. 3) ontworpen of geïntroduceerd hebben. Er zijn echter meer dan voldoende betrouwbare aanwijzingen dat de uitvinding van die tang aan anderen moet toegeschreven worden. Het instrument was al in de jaren 1600 in gebruik (17). Die ‘anderen’ zouden echter hun instrument uit winstbejag geheimgehouden hebben en Palfijn zou volgens zijn biografen-hagiografen de verdienste gehad hebben dit kenbaar te maken.

Dat is op zijn minst onwaarschijnlijk. Palfijn raakte dat thema niet aan in zijn nochtans volumineuze geschriften. De enige keer dat hij op zijn verlostang alludeerde was in een verzoekschrift aan het ‘Collegie der medecyne’ in 1717 in verband met het voortzetten van zijn wedde. Hij schreef: ‘...met presentatie van voorders noch kenbaer te maken den middel ende maniere, die moeten ghepractiseert worden als in baerende vrouwen de kinderen, naturelyck met het hoofd vooren commende, niet en connen ghebaert worden, omme deselve kinderen levendigh uyt te haelen, t’gonne tot hier toe onbekent is, midts in soo een gheval de vermaerste accoucheurs te Parys ghenootsaect syn het kindt eerst te laeten sterven...’

Dit is geen beschrijving van de verlostang, maar een exacte omschrijving van de indicatie voor een dergelijk instrument. Een hele vooruitgang! Voordien moest men in dat soort moeilijke gevallen (18) zijn toevlucht nemen tot bv. een cranioclast (schedelbreker) om het leven van de moeder te redden. Later kwam de zuignap (ventouse) in gebruik en tenslotte zou de keizersnede, vooral dankzij de ontwikkeling van de aseptische chirurgische technieken, veelvuldig toegepast worden bij moeilijke bevallingen.

Rond het jaar 1722 zou de toen meer dan zeventigjarige Palfijn zijn verlostang voorgesteld hebben aan de Parijse Académie royale des Sciences. Niettegenstaande hierover niets te vinden is in de archieven van de Académie of van de Faculté de Médecine (19), werd daar (later!) door Franse en Duitse heelmeesters naar verwezen. Palfijn zou trouwens exemplaren van zijn verlostang geschonken hebben aan Parijse verloskundigen, aan de Hollandse medische beroemdheid Boerhaave en aan de Duitser Lorenz Heister, die de oudst bekende afbeelding van de verlostang publiceerde. In het Frans werd dat instrument, naast ‘tire-tête’, zelfs ‘les mains de Palfyn’ genoemd. Het citaat hierboven bewijst in elk geval dat Palfijn er mee vertrouwd was en dat hij dat in Gent wilde

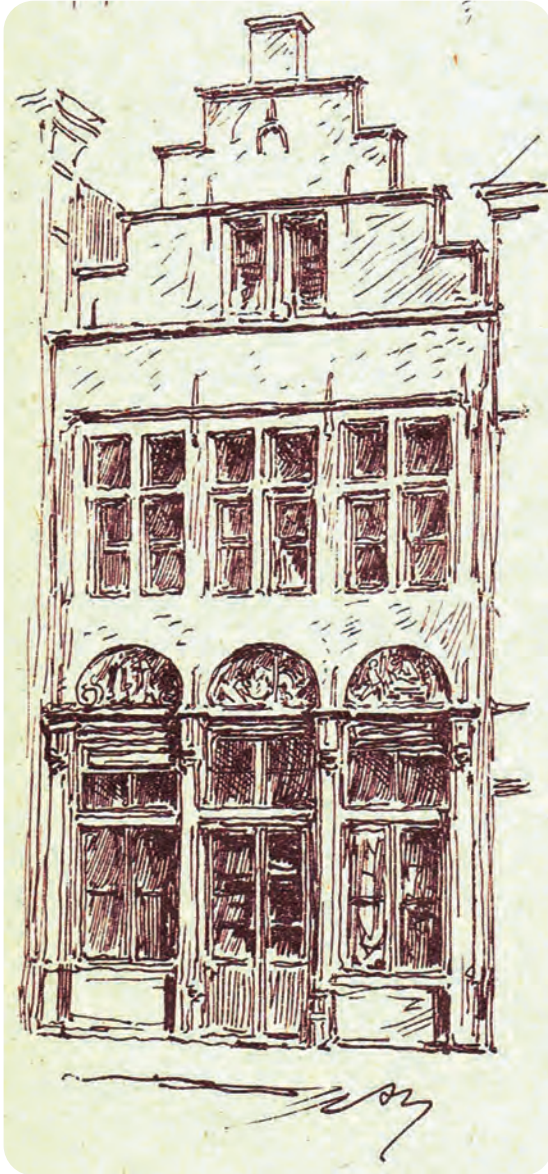
kenbaar maken. Van activiteiten van Palfijn als verloskundige is echter in de archieven en zijn geschriften geen spoor te vinden. Zijn beschrijving van een ‘Siamese tweeling’, waarvan een bekend schilderij in 1703 gemaakt werd door Norbert Sauvage, heeft meer te maken met zijn interesse en ervaring in de anatomie dan met de gynaecologie (20).

Afb. 4. Timpaan met voorstelling van aanschouwelijk anatomisch onderwijs, destijds in de gevel van Palfijns collega Hellebusch, bewaard en geëxposeerd in het Historische Stenenmuseum in de Sint-Baafsabdij (foto 2018).

Huis Jan Palfijn: pure fantasie

Wie anno 2019 via Google zoekt naar het ‘huis van Jan Palfijn’, komt terecht bij het hoekhuis van de Kraanlei met de Rodekoningstraat aan de ingang van het Patershol. De historische naam van dat huis met zijn uitzonderlijk rijkversierde voorgevel, een van de toppers op toeristische stadswandelingen in Gent, is ‘Het Vliegend Hert’. In de vorige eeuw werd het bekend als horecazaak ‘De Hel’. De associatie met Jan Palfijn berust op een telkens weer opduikende mythe, waarvan noch in de archieven, noch in de gevelversiering iets te vinden is. Met uitzondering van het gevleugelde hert – naar de huisnaam –

Afb. 5. Het huis van chirurgijn Hellebusch in de Oudburg (nu verdwenen), dat foutief aanzien werd als dat van Palfijn. Tekening van Armand Heins op een 'fiche' van de Inventaire archéologique de Gand (1900).

beeldt de complexe symboliek van het bewuste huis de strijd uit tussen deugd (de drie 'Goddelijke deugden') en ondeugd (een fluitspeler, een theatermasker, een bokkenkop) uit (21). De foutieve versie, die teruggaat op de hierboven geciteerde publicatie van Voisin uit 1827, belandde op het internet, blijkbaar via de doorgaans zeer betrouwbare BeeldbankGent. Dit werd intussen door de verantwoordelijken in het Stadsarchief Gent rechtgezet, maar leeft voort in alles opslorpende en lang vasthoudende zoekmachines als Google.

Heel dicht in die buurt (destijds Oudburg nr. 26) zag men vroeger in een verdwenen geveltje uit dezelfde tijd (1660) reliëfs ingewerkt in timpanen boven de deur en de twee vensters met thema's die heel wat beter bij Palfijn hadden gepast, ware het niet dat ze er kwamen in opdracht van zijn collega meester-chirurgijn Hellebusch, eigenaar en bewoner (afb. 4 en 5). Het huis werd afgebroken, maar de interessante en mooie reliëfs zijn nu te zien in de resten van de kruisgang van de Sint-Baafsabdij. Ze hangen vrij hoog: als je niet oplet, loop je er zo

voorbij. In de *Gids voor de bezoeker* door A. Van Den Kerkhove en J. Baldewijns (1986) lezen we bij nr. 31: ‘Ten onrechte heeft men gemeend dat dit huis door de beroemde heelmester Jan Palfijn werd bewoond. De drie timpanen stellen de activiteiten van de chirurgijns voor, namelijk: aderlating bij een vrouw, de barmhartige Samaritaan heelt de wonden van de gekwetste en de ontleding van een lijk door een heelmester (22)

Palfijn was dus geen huiseigenaar. Hij huurde zijn opeenvolgende woningen, ook zijn sterfhuis. In een tijd waarin ‘begoede’ lieden, per definitie, een ‘goed’ (een erfgrond en/of huis) bezaten, werd dat in sommige kringen gelijkgesteld met ‘arm’ zijn. Maar er is wel iets van aan: blijkbaar spendeerde Palfijn zijn geld vooral aan zijn drukwerken met kostbare anatomische platen en aan zijn vele studiereizen. Hij had het ook kunnen investeren in vastgoed, zoals zijn collega Hellebusch, die de activiteiten van de chirurgijns heel fraai liet uitbeelden in zijn huisgevel, hierboven beschreven en geïllustreerd.

Verdienstelijk door zijn hooggeprezen handboeken

Palfijn bracht iets heel anders tot stand: gedetailleerde en geïllustreerde beschrijvingen in de volkstaal van de menselijke anatomie en van de daarop te baseren heelkundige ingrepen, zo praktisch mogelijk en met soms verrassende inzichten. Zo bijvoorbeeld wat de hygiëne betreft. Frans Daels vond wat hij omschrijft als ‘een zeer lichte aanduiding’ van mogelijke oorzaken van infectie bij heelkundige ingrepen in de beschrijving van: ‘... eenige quaedaerdige deeltjes, die voorkwamen uyt de ulceratien, tot dewelke dat lynwaet gebruyckt was geweest, zoodat den Heelmester hierdoor vermaent wort altijd als’t mogelijk is, in soodanige gevallen schoon suyver lynwaet te gebruiken’ (23). Hierin volgde hij, zo schrijft Palfijn, het advies van vermaarde heelmeesters. De tijd was echter nog niet rijp voor op wetenschappelijke inzichten gebaseerde heelkundige aseptie.

Klaarblijkelijk waren Palfijns teksten niet alleen zeer degelijk, maar vooral ook zeer bruikbaar. Vermoedelijk is dat toe te schrijven aan het feit dat hij hierin zijn grondige kennis van de anatomie wist te integreren in zijn beschrijvingen van heelkundige ingrepen, op eigen ervaring gebaseerd, aangevuld met wat hij leerde bij zijn talrijke bezoeken aan Parijs en Leiden. Ook zijn eenvoudige voorstellingen van instrumenten (maar geen verlostang...) werden sterk geapprecieerd (24). Echte wetenschappelijke ontdekkingen i.v.m. anatomie of heelkunde deed hij niet (25). Zelf gaf hij in zijn ‘Heelkonst’ één enkel geval aan van een breuk die naar zijn weten nog niet beschreven of althans nooit eerder afgebeeld was. De ‘andere Figuren kunnen genoegzaam by Schrijvers

die in alle Mans handen zijn, gezien worden' voegt hij eraan toe (26). Misschien moeten we Palfijn vooral beschouwen als een talentvol en nauwgezet vulgarisator in de volkstaal van de anatomische en chirurgische kennis van zijn tijd, te boek gesteld ten behoeve van zijn collega's chirurgijnen. Dat was ook het geval met zijn twee andere belangrijke werken: de 'Nieuwe osteologie' (beschrijving van het beenderstelsel) en zijn vertaling en bewerking van een Frans handboek over oogziekten. Wellicht was Jehan (Jan) Yperman (eind 13de-begin 14de eeuw), de eerste schrijver van echt medische teksten in het Nederlands, in dat opzicht wel belangrijker, vooral omdat hij zo vroeg al actief was. Maar diens handschriften kenden een verborgen bestaan tot ze (pas aan het einde van de 19de eeuw!) in Engeland opdoken. (27) Overigens waren de aan Yperman toegeschreven teksten niet meer – maar ook niet minder! – dan een verzameling van de toen internationaal beschikbare medische wetenschap. Net als Palfijn gaf hij regelmatig aan waar hij zijn kennis vandaan haalde.

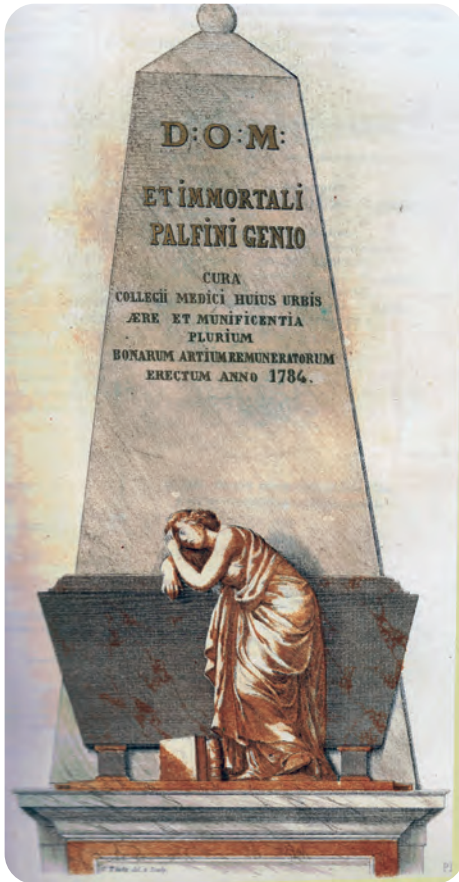
Begraven op het kerkhof van de Sint-Jacobskerk

In de literatuur is er nogal wat te doen geweest omtrent de laatste rustplaats van Palfijn in een anonieme put buiten op het kerkhof. Begraven worden in een kerk onder een grafsteen met inscriptie was echter enkel weggelegd voor de machtigen zoals bisschoppen of heel rijken en hun directe familie. In een graftombe, eventueel met liggend (gisant) of rustend beeld was voorbehouden aan de upperclass en dan nog voor slechts enkelen onder hen die dat konden (en wilden) betalen. De overgrote meerderheid van de bevolking, ook van de bemiddelden, werd tot halverwege de 18de eeuw ter aarde besteld op de omheinde ruimte rond de kerk: het kerkhof. 'Ter aarde besteld' is een mooie, ouderwets - plechtige omschrijving van wat in dichtbevolkte steden meestal niet meer was dan het laten glijden van het lichaam gewikkeld in een stro- of rietmat, al of niet in een houten kist, in een put, meestal samen met andere lijken, na bedekken niet meer herkenbaar.

Dat hoefde niet te betekenen dat het lichaam van iemand als Palfijn zomaar 'gedumpt' werd. We ontleen aan het recente boek over de Sint-Jacobskerk van Marc Beyaert (28) volgende passage uit het parochieregister opgeschreven na de dood van Jan op 21 april 1730: '22 april sinckinghe simplex. 26 april uytvaart van dokter Jan Palfijn, tweeden dienst, viering met pelle (lijkbaarkleed, vermoedelijk van de chirurgijnsnering) en 6 stalk (kaarsen?), muziek van 6 gulden, 3 posen met Jacob (de zwaarste klok), den autaeer behangen, sepulture op 't kerkhof'. Hij werd dus niet 'van den armen' begraven, zoals Michel Thiery nog in 2004 schreef. In die tijd liet geen enkel teken of

Afb. 6. Eerste dodenmonument (DSMG) van Jan Palfijn in de Sint-Jacobskerk met als tekst (in vertaling): Aan God de allerbeste en grootste (de Latijnse afkorting D.O.M.) en aan de vrome handen van Joannes Palfijn, beroemd over heel Europa om zijn anatomische en chirurgische geschriften. Hij stierf op 21 april 1730, oud 80 jaar. Opgericht door het Medisch College van Gent 1783.

Afb. 7. Tweede dodenmonument (1784) in de Sint-Jacobskerk (overgenomen uit Kervyn de Volckaersbeke, 1857-1868, Sint-Jacobskerk. In de reeks *Graf- en Gedenkschriften der Provincie Oost-Vlaenderen*, Gent, p. 69). De tekst kan vertaald worden als: Aan God, de opperbeste en de grootste (betekenis van D.O.M.) en aan het onsterfelijke genie van Palfijn, opgericht in het jaar 1784 onder de hoede van het Medisch College van deze stad, met behulp van fondsen milddadig ter beschikking gesteld door talrijke begunstigers van de goede (nuttige) kunsten (vaardigheden, wetenschappen).

een grafftombe voor met een treurende vrouw. We kunnen ze als cenotafen (uit het Grieks: ledige tombe) betitelen: monumenten voor doden die elders begraven werden. Het eerste (afb. 6) is eerder traditioneel te noemen, terwijl het

opschrift vermoeden wie waar in open lucht begraven was. Nabestaanden of getuigen die dat nog wisten, bleven evenmin eeuwig leven en al snel was iedere herinnering aan de overledene verdwenen. In die tijd, toen de dood, ook de vroege dood, dagelijkse realiteit was, scheen men zich daar overigens weinig om te bekommeren. We mogen aannemen dat dit ook het geval was met het lijk van Palfijn.

Dodenmonumenten: waarom zo laatijdig en waarom twee?

De kerkhoven (letterlijk: hoven rond kerken) moesten in 1780 op bevel van Jozef II verdwijnen uit het centrum van dorpen en steden. Dat er enkele jaren later twee Palfijnmonumenten in de Sint-Jacobskerk opgericht werden (1730) heeft daar misschien mee te maken, maar is toch beslist ongewoon. Toeval of niet, ruim een halve eeuw na zijn dood begon er blijkbaar toch een en ander te dagen in de geesten van de geneeskundigen. Waar de talloze doden die eeuwenlang bij Sint-Jacobs begraven waren, vergeten bleven, was dat niet het geval met Palfijn. Met amper één jaar tussenpoos, in 1783 en 1784, werden niet één, maar twee monumenten te zijner ere in dezelfde kerk aangebracht, prominent zichtbaar. Geen van beiden zijn graven, al stelt een ervan

tweede werk is in de toen modieuze classicistische stijl, conventioneel van voorstelling, maar niet zonder allure en kunstig gekapt door Karel Van Poucke (afb. 7). Het toont een jonge dame die op gracieus-theatrale wijze de overledene beweent. Het is geen moederfiguur ter ere van ‘gynaecoloog’ Palfijn, zoals soms beweerd wordt, wel een van de talrijke symbolen van rouw, klassiek bekend.

Afb. 8. Detail van het tweede dodenmonument in de Sint-Jacobskerk (foto Marc Beyaert, 2018). De handboeken van Palfijn, zijn belangrijkste verdienste, zijn prominent zichtbaar aan de voeten van de treurende vrouw: beslist ongewoon toevoegsel aan een verder conventionele voorstelling.

Een toch wel zonderlinge dodenhulde, niet enkel rijkelijk laat, maar daarbij ook nog door middel van twee monumenten, opgesteld in dezelfde kerk. Zoveel eer, zoveel jaren na de dood van de heelmeester: wellicht is dat te verklaren door de hierboven beschreven publicaties van Palfijn, waarvan herdrukken, al of niet in vertaling, in snel tempo alsmaar bleven verschijnen gedurende de hele 18de eeuw (29)? Men werd zich bewust dat zo iets toch wel uitzonderlijk was en dat bracht zelfs mee dat de stedelijke elite vond dat de eerste cenotaaf, bekostigd door de lokale chirurgijnen, apothekers en dokters verenigd in het Gentse Medisch College, te eenvoudig was, te miezerig, zoals Pierre Kluyskens het uitdrukte. (30) Een openbare intekenlijst, geopend kort na de inhuldiging van het eerste monument, bracht een belangrijke geldsom samen, bijna uitsluitend afkomstig van lokale edelen en hooggeplaatste we-

reldlijke en geestelijke personages. De titel van de lijst is duidelijk wat dat betreft: ‘Project van eene inschryvinge om te vinden de noodige sommen tot het maeken van een konstiger en meer versiert mausoleum ter gedagtenisse van den seer vermaerden D’Heer Jan Palfijn als het gonne is gestelt is geweest in de maend Februarij van desen jaere 1783 door d’heeren Directeurs en Assesseurs van het collegie van de Medecijnen van Gend’.

De initiatiefnemers wilden daarmee het bestuur bijstaan van het college van medicijnen, dat zelf betreunde dat het onvoldoende middelen had om een monument te bekostigen dat de man waardig was, Palfijn was immers ‘dien Grooten Philosoph en Prince der Anatomisten volgens de getuygenisse van den grooten Boerhave, den Hippocrat van dese eeuwen’. De inleiding van de lijst bevat nog meer van dat fraais (31). Filosoof en prinselijk of niet, Palfijns handboeken kregen in 1784 niet toevallig een opmerkelijk plek op de tweede cenotaaf in de Sint-Jacobskerk (afb. 8) (32).

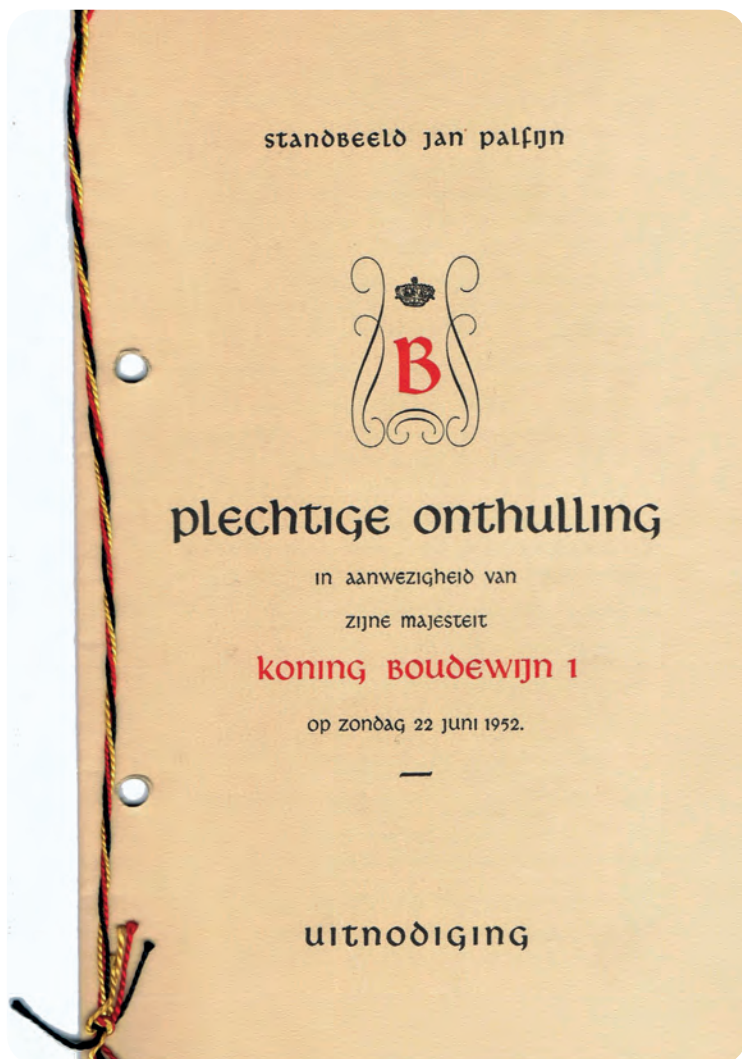
Standbeelden

Het minste wat men van Jan Palfijn kan zeggen, is dat de man jaren na zijn dood uitzonderlijk goed geëerd is geworden. Voor welke heekundige of wetenschapper werden, naast gedenkplaten, in dezelfde stad zo maar eventjes drie monumenten opgericht? Het begon met de hierboven beschreven dodenmonumenten in de Gentse Sint-Jacobskerk. Dit sloot aan bij een traditie die vooral grafstenen in kerken met naaminscripties (epitafen) opleverde, en een enkele keer ook grafmonumenten met liggende of half liggende beelden van de overledene. Daar bleef het niet bij. Toen men in de tweede helft van 19de eeuw her en der standbeelden voor belangrijk geachte personen begon op te richten, kreeg Jan Palfijn in 1889, ruim anderhalve eeuw na zijn dood, in zijn geboortestad Kortrijk een groot en hoogverheven standbeeld (tegenwoordig op de Havermarkt).

In Gent duurde het nog tot in 1952 vooraleer de intussen beroemd geworden man vereerd werd met een eerder klein bronzen standbeeldje (afb. 9). Als locatie koos men voor een intiem plantsoentje aan de Godshuizenlaan pal naast de materniteit van de Bijloke, onderdeel van wat toen nog een groot ziekenhuis was. In die tijd aanzag men Palfijn immers nog altijd (onterecht) in de eerste plaats als verloskundige. Op de sokkel stond naast zijn naam, geboorte-, sterfdata en -plaatsen, gebeiteld: ‘Uitvinder van de verlostang’ samen met een afbeelding van dat instrument. Ook in het beeld zelf werd dat thema verwerkt. Niet toevallig werd de bronzen Jan Palfijn voorgesteld terwijl hij aandachtig het schedeltje van een boreling bestudeert.

Afb. 9. Het standbeeld van Palfijn, werk van de Kortrijkse beeldhouwer Godfried De Vreese, destijds in het parkje aan de Godshuizenlaan vlakbij de ook naar hem genoemde Leiebrug. Bemerkt hoe de man een kinderschedeltje in zijn hand bestudeert. Over de inscripties op het voetstuk: zie hoofdstuk.

Afb. 10. Uitnodiging voor de onthulling van het Palfijnbeeld aan de Bijloke in 1952 (collectie Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

Het standbeeldje werd bekostigd door tussenkomst van een zestigtal gebuurtedekenijen en verenigingen, onder meer via de verkoop van prentjes (33). Dat verliep moeizaam. De bloeiperiode van wat in Frankrijk de statuomanie genoemd wordt (vooral tweede helft 19de eeuw en na W.O. I), was voorbij. Het beeld, kleiner dan men had kunnen verwachten, werd onthuld door niemand minder dan Boudewijn, toen nog net geen jaar koning (afb. 10). Dat paste wellicht in de promotiecampagne voor de nieuwe vorst na een woelige

periode. De plechtigheid vond plaats op Moederdag, toen moederkensdag genoemd. Nog maar eens een verwijzing naar de ‘gynaecoloog’ Palfijn dus. De opbrengst van de geldinzamelingen volstond niet om een beeld van groot formaat te maken, maar blijkbaar bevatte het voldoende waardevol brons om in 2011 gestolen te worden uit een wegendepot in Oostakker waar het opgeslagen lag n.a.v. werken. Een gipsen afgietsel van het standbeeld aan de Bijloke bleef bewaard in het Museum voor Geneeskunde.

Met dank aan Marc Beyaert, Jan Bouckaert, Adrien Brysse, Luc Debroe, Lieve Okerman, Bert Vervaeet en André Maes

Noten

- 1 Niet enkel in Gent bleef heelmeester Palfijn op die manier bekend. Een belangrijk algemeen ziekenhuis in Merksem ten noorden van Antwerpen kreeg de naam ZNA Jan Palfijn. In zijn geboortestad Kortrijk werd aan het einde van de 19de eeuw (1889) een imposant standbeeld te zijner ere opgericht. Brussel heeft een Jan Palfijnlaan, enz. Meerdere initiatieven van Vlaamse medici kregen zijn naam mee. Zo is het Gentse Universitair Museum voor de Geschiedenis van de Geneeskunde in het Dominicanenpand Onderbergen een initiatief van de Stichting Jan Palfijn.
- 2 Bij de meer recente levensbeschrijvingen vernoemen we: Broekaert, A. (1943), Jan Palfijn (1650-1720 sic), een levensbeeld, Cultura, Brugge, 321 pp., een haast volledig bij mekaar gefantaseerde biografie. Al heel wat beter en bovendien uitvoerig gedocumenteerd, maar eveneens niet beantwoordend aan de historische criteria is het werk van Blondeau, R.A. (1997), Palfijn, Vlaams heelmeester, 17de en 18de eeuw, Lannoo – Terra, Tielt, 249 pp. De verzameling Personalia van het DSMG, Sint-Amandsberg, bevat ruim veertig items over Palfijn, vooral knipsels uit kranten en tijdschriften. De meesten ervan zijn in mindere of meerdere mate in hetzelfde bedje ziek.
- 3 Thiery, M. (2004). Jan Palfyn (1650-1730) en de ijzeren handen van Palfyn. In: Tijdschrift voor Geneeskunde, jg. 60, p. 665-667.
- 4 Bv. in het overigens waardevolle hoofdstuk over Palfijn door Van Laere, J.E. (1990). Jan Palfijn. 1650-1730. In: Van Hee, E. R. (red.). Heelkunde in Vlaanderen door de eeuwen heen, Gemeentekrediet, Brussel, p. 146-163. De Palfijncitaten in het hoofdstukje ‘Geen doctor ...’ werden hieraan ontleend.
- 5 Zelf geloofde Palfijn, net als alle geleerden van zijn tijd, dat de term chirurgijn afgeleid was van de mytologische Griekse figuur Chiron (Cheiron), voorgesteld als half paard - half mens (Centaur).
- 6 Onder meer af te leiden uit Portal, A. (1770-1773). Histoire de l’Anatomie et de la Chirurgie, vol. 1-6, Didot, Parijs (vooral vol. 6). Dit is in hoofdzaak een geschiedenis van de anatomische en heelkundige ontdekkingen.
- 7 Devriese, L., Ossieur, E. (2005). Goedkope dokters, dure apothekers? In: Archiefink, Gent, jg. 5 nr. 3, p. 5-7.
- 8 Velle, K. (1990). Heelkunde en samenleving in de 18de eeuw. In: Van Hee, E.R., p. 185-224; Velle, K. (1991). De nieuwe biechtvaders. De sociale geschiedenis van de arts in

- België, Kritak, Leuven, pp. 352.
- 9 Simon-Van Der Meersch, A.M., Goossens, N., Kluyskens, P., Thiery, M. (1990). Het Collegium Medicum Gandavense. In: Gent: 300 jaar geneeskunde, Faculteit Geneeskunde en UZG, p. 16-22. Meer in het algemeen bij Van Roy (1990). De medische verzorging in Vlaanderen tijdens de 17de en 18de eeuw. In: Van Hee, E.R., red. (1990).
 - 10 Sterk in de verf gezet bij Daels, F., 1927, Jan Palfijn, in: Vlaamsch Geneeskundig Tijdschrift (bij de overdruk op p. 8-9) en bij Van Laere, J.E. (1990).
 - 11 Geciteerd uit Van de Velde, A.J.J. (1945). Lichtzuilen uit het verleden, Willemsfonds, Gent, p. 202-249. Door dezelfde auteur werden meerdere lofzangen en gedichten gebundeld in Van de Velde, A.J.J. (1930). De hulde van de Letterkunde aan Jan Palfyn. In: Verslagen en Mededelingen Kon. Vlaamsche Acad. Taal Letterkunde, p. 353-377. Daarin en bij Voisin (zie volgende noot) de meer uitgebreide versies van aan Palfijn opgedragen hoogdravende lofdichten.
 - 12 De oorspronkelijke tekst 'Notice sur la vie et les travaux de Jean Palfyn' verschenen in *Message des Sciences et des Arts* (Gent, 1827) is, anno 2019, volledig te lezen op het internet. Auguste Voisin, vooral bekend als auteur van de eerste historische gids voor Gent (*Notice historique sur les Monumens et les institutions de la Ville Gand*), werd geboren in 1800 in het Noord-Franse Permes en verhuisde als driejarige met zijn ouders naar Gent, waar hij het tot hoofdbibliothecaris bracht van de pas gestichte universiteit en stierf in 1843 (Steels, M., 1973, Auguste Voisin. In *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 2 nr. 2, p. 61-62). In de vroege negentiende eeuw hield een dergelijke positie in dat de man erudiet was en vooral ook uitstekend Frans schreef, maar (nog) niet dat hij de regels van het kritisch-historisch onderzoek beheerste.
 - 13 Bijvoorbeeld in de beschrijving van zijn handboeken en appreciaties door tijdgenoten en latere critici bij De Mersseman, J. (1844). *Notice sur Jean Palfyn*, Brugge, Vandecasteele, pp. 44.
 - 14 Van Werveke, A. (1936). Jan Palfijn. In: *Gedenkbladen uit het leven onzer voorouders*, Gent, Willemsfonds, p. 187-193.
 - 15 Fris, V. (1930). *Histoire de Gand*, De Tavernier, Gent, p. 263.
 - 16 Coussens, V. (2009-2010). Jan Palfijn en de 'Deelen die Mannen op duisenterlei wyse ontzeenuwen'. Een studie van Jan Palfijn en de 'secrets of women': geheime kennis van vroedvrouwen en over de vrouwelijke voortplantingsorganen. Masterscriptie Ugent, pp. 209. Volledige tekst op het internet beschikbaar, anno 2019.
 - 17 De verlostang wordt in een wijder perspectief beschreven en met uitstekende afbeeldingen geïllustreerd in het hoofdstuk 'Enkele mijlpalen in de ontwikkelingsgeschiedenis van de verloskunde in Vlaanderen' van Michel Thiery in Van Hee (red.), 1990, p. 253-257.
 - 18 Dystokie (dystokia) met kruin- of achterhoofdligging, waarbij het te grote hoofdje blijft stecken in het geboortekanaal. Het tegengestelde hiervan is de 'stuitligging'.
 - 19 Daels, F. (1927). p. 23.
 - 20 Palfyn, J. (1703). *Anatomijke of Ontleedkundige Beschrijving. Rakende de Wonderbare gesteltenis van eenige uyt, in innerlijke deelen van twee kinderen, dewelcke Monstrueuse-lijck aen malanderen vereenigt zijn onder met den tronck van 't Lichaem*, Gent, Graet. Franse uitgave in Leiden (1708). Het schilderij van Sauvage hing oorspronkelijk in de vergaderkamer van het Collegium Medicum Gandavense in het Gentse stadhuis.

- 21 Aan de bouw en de bewoners van ‘Het Vliegend Hert’ en van het buurhuis ‘De Werken van Barmhartigheid’ (niet ‘De Zeven ...’) werd een studie gewijd die verscheen in De Heraut, het verdwenen tijdschrift van de Oost-Vlaamse gidsenbond (2003, jg. 39, nr. 1, 2 en 3).
- 22 Een aflevering van de ‘Inventaire archéologique de Gand’ uit 1900 geeft eveneens correcte informatie weer over de opdrachtgever Hellebusch: fiche 155 (20 jan. 1900) La maison dite de Palfyn, opgemaakt door V. De Muynck. Dit zal allicht het huis in de Oudburg (destijds nr. 24) geweest zijn, waarvan Steyaert schreef dat Palfijn er schijnt in gewoond te hebben (Steyaert, J.J., 1857. Volledige beschrijving van Gent, Gent, Van Doosselaere, p. 47). Een timpaan is een beeldhouwd vlak in een fronton (geveltopbekroning) of tussen de bovendorpel van een raam of deur en de daarboven liggende ontlastingsboog.
- 23 Daels, F., 1927. In de afzonderlijke overdruk op p. 22. Citaat uit Palfijns ‘Nauwkeurige Verhandeling’ over de ‘heelkonst’ (Vermey, Leyden, 1710, p. 368). Lange citaten die inzicht geven in Palfijns beschrijvingen ook bij Van Laere (1990).
- 24 Dit stond al te lezen in de eerste geschiedenis van de geneeskunde in onze streken (Broeckx, C., 1827. Essai sur l’ histoire de la médecine belge avant le XIXième siècle, Gent, Leroux, p. 302). Naast de drie in dit artikel aangehaalde werken, publiceerde Palfijn een aangevulde vertaling in het Nederlands van een Franse studie over het oog. Meerdere uitgaven daarvan zijn raadpleegbaar op het internet, het gemakkelijkst via de site van de Ugentbibliotheek.
- 25 Zie Portal, A. (1770-1773). Palfyn wordt vermeld in vol. 1, p. 522, vol. 4, p. 157, 160, 289, 460, vol. 5, p. 42, 393, 398, 400, 405 en 645.
- 26 In ‘Heelkonst’, 1710, niet gepagineerde ‘voorrede’.
- 27 Jan Yperman. Chirurgie. Uitgave door E.C. Van Leersum (1912) raadpleegbaar op DBNL. Een oudere uitgave door C. Broeckx (1863), La chirurgie de maître Jehan Yperman, chirurgien belge (XIIIe-XIVe siècle), Buschman, Antwerpen, pp. 210.
- 28 Beyaert, M. (2018). Rondleiding in de Gentse Sint-Jacobskerk, Scribis, Drogen, p. 144-146.
- 29 Of verontwaardiging over een o.a. bij Van Laere (1990) aangehaalde, zogenaamd denigrerende opmerking over Palfijn door Antoine Portal in zijn standaardwerk uit 1770-1773, daarin een rol speelde, is niet zeker. Dat de academicus Portal in zijn geschiedenis van de anatomische en heelkundige ontdekkingen weinig waardering kon opbrengen voor het vooral didactisch gerichte werk van ‘ce bon Palfyn’, zoals hij hem noemde, mag als normaal beschouwd worden.
- 30 Kluyskens, P. (1983). Jan Palfijn. In: Ghendtsche Tydinghen, jg. 12, p. 80-87. Overgenomen uit de krant De Gentenaar. De namen van de intekenaars en de door hen geschonken bedragen, te vinden bij Daels (1927), werden ontleend aan de lijst bewaard in de Ugent bibliotheek. Ook raadpleegbaar op het internet.
- 31 Dat ‘fraais’ is nog niets in vergelijking met wat de arts Martinus van Dueren in 1783 debiteerde, vermoedelijk uitgalme, in zijn ‘Lof-Spraek van Jan Palfyn’ bij de onthulling. Zelfs gemeten naar de normen van die tijd is die lofreden een onwaarschijnlijk gedrocht. De 19 pagina’s tellende tekst werd uitgegeven, samen met een huldegedicht.
- 32 De uitgaven staan opgelijst in Vander Haeghen, F. (1888). Bibliographie des oeuvres de Jean Palfyn, Vyt, Gent.
- 33 La Flandre libérale, 12 mei 1952 (knipsel in DSMG, Vliegende Bladen).

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

GHENDTSCHÉ TYDINGHEN (GT)

De redactie biedt hulp

Met voorstellen, ontwerpen en vragen kan je terecht bij de redactie via g.t@telenet.be of op dinsdagnamiddag in Groot Begijnhof 46, Sint-Amandsberg (DSMG).

Teksten en illustraties

De teksten worden digitaal aangeleverd via internet of als bijlage bij een e-mail in Word van MS Office of Writer van LibreOffice. Gelieve geen lay-out-opties te gebruiken buiten ‘vet’ en ‘cursief’ en in geen geval ‘styles’ en evenmin ‘onderstrepen’. Illustraties worden niet verwerkt in de hoofdtekst, maar aangeleverd als beeldbestanden met min. 300 dpi in jpg of (bij voorkeur) tif(f) via internet (<https://www.wetransfer.com>) of bij de redactie. Genummerde onderschriften bij eventuele illustraties volgen achteraan na de hoofdtekst en de noten. De nummers worden vermeld in de hoofdtekst op de geëigende plaatsen. Hetzelfde geldt voor grafieken, tabellen, muzieknnotaties. De apart toegestuurde beeldbestanden dragen dezelfde nummers.

De redactie behoudt zich het recht voor de ingezonden bijdragen te bewerken indien zij dat nodig acht om de inhoud en/of de vorm te verbeteren of beter begrijpelijk te maken voor een (overwegend) lekenpubliek. De wijzigingen worden steeds ter goedkeuring voorgelegd aan de auteur. Indien er binnen de veertien dagen geen reactie komt, wordt de auteur geacht er mee akkoord te gaan. Vakjargon wordt zoveel mogelijk vermeden of voldoende toegelicht. Om in aanmerking te komen voor publicatie in GT moeten de bijdragen Gentse onderwerpen behandelen of er minstens stevig verband mee houden. Om de lezer een voldoende ruime mix van artikelen aan te bieden, beperken we de artikelen tot een maximum lengte van 15 pagina’s (3000 à 5000 woorden). Langere bijdragen kunnen in overleg over verschillende nummers worden gesplitst. Deze verschijnen in opeenvolgende tijdschriftnummers.

De titel van het artikel wordt gevolgd door de naam van de auteur(s). De inleiding bevat de essentie van het artikel. Alinea’s springen niet in, maar worden

door een witregel van elkaar gescheiden. Citaten komen cursief of tussen enkele aanhalingstekens; uitspraken of dialogen tussen dubbele haakjes. Een speciaal te beklemtonen woord, uitdrukking of benaming komt tussen enkele aanhalingstekens. Korte uitleg bij een woord kan tussen haakjes in de hoofdttekst. Titels van boeken of artikelen in de doorlopende tekst komen in cursief en zonder aanhalingstekens.

Noten, bibliografie, referenties

Uitleg, bronverwijzingen en referenties naar gepubliceerd werk kunnen in genummerde eindnoten opgenomen worden. In het artikel zelf komt een manueel ingetikt tussen haakjes geplaatst nootnummer. De redactie kan helpen bij de omzetting van automatisch genummerde noten naar doorlopende tekst. Bij langere of meerdelige bijdragen kunnen de noten aangevuld worden met een naar eerste auteursnaam alfabetisch opgemaakte literatuurlijst, eventueel ook met een aparte lijst van archiefbronnen. Bij de referenties worden achtereenvolgens vermeld: namen van de auteur(s) met initialen van voornamen, jaartal tussen haakjes, titel van artikel, naam van het tijdschrift (voluit en cursief), volume, nummers en p. van begin- en eindpagina. Bij boeken kan eventueel de volledige inhoud aangeduid worden met pp.

Verspreiding

Iedere auteur ontvangt twee exemplaren van het nummer waarin zijn/haar artikel verscheen. Meerdere kunnen worden aangevraagd. Op verzoek wordt het artikel ook in PDF formaat toegestuurd. De auteurs worden verondersteld te aanvaarden dat hun bijdragen door de redactie in samenwerking met b.v. UGent op termijn gratis op het internet ter beschikking gesteld worden in een Open Access Systeem (b.v. ojs.ugent.be).

GT voor het eerst in kleur. Een korte reflectie

Aan de lovende woorden die we van anderen via mail mochten ontvangen, voegt Marc Hanson nog enkele overdenkingen toe. Op enkele uitzonderingen na heeft de boekenwereld en -verkoop het niet onder de markt in Vlaanderen, schrijft hij. Dat geldt nog meer voor allerlei culturele, heemkundige en historische tijdschriften. Ze krijgen het verwijt dat er teveel zijn, dat ze onprofessioneel zijn gemaakt, dat ze maar weinig lezers bereiken, dat het papieren tijdperk voorbij is, etc. Laten we ons hier beperken tot de Gentse historische tijdschriften en meer bepaald focussen op GT.

Enkele jaren geleden hebben sommige Gentse historische tijdschriften de papieren versie vaarwel gezegd. Dat was het geval voor *De Heraut* van De Gidsenbond Gent (nu Gentse Gidsen). Soms verschenen ze helemaal niet meer, zoals T.I.C. (*Tijdschrift voor Industriële Cultuur*) of *Gandavum*. De digitale versie hield meestal niet lang stand. GT daarentegen houdt vast aan de gedrukte versie en heeft die vanaf 2019 zelfs een update gegeven. Het tijdschrift, dat bijna een halve eeuw zeer regelmatig zijn lezers bedient, verschijnt nu ook in kleur. Alle vroeger verschenen jaargangen zijn ook digitaal raadpleegbaar. Papieren en digitale versie kunnen dus ook complementair zijn. Onlangs nog is aangetoond dat het trager, intenser lezen op papier, zonder meer gunstige gevolgen heeft voor het lezen van het scherm. Digitale versies zijn vooral nuttig voor wie snel iets wil opzoeken. Dankzij samenwerking met de Gentse universitaire bibliotheek kan dat nu ook met GT, vlot van thuis uit en gratis via ojs.ugent.be (open access, met PDF versies van gezochte artikels).

(Jonge) initiatiefnemers die nu een (historisch) tijdschrift opstarten, moeten lang wachten voor ze subsidies ontvangen en zijn tegen die tijd al kopje-onder gegaan. GT werkt met vrijwilligers, maar kan via zijn Heemkundige en Historische Kring Gent vzw rekenen op financiële steun van de Stad Gent en (tot voor kort) de provincie Oost-Vlaanderen. Voor opzoeken en documentatie kunnen auteurs en andere geïnteresseerden altijd terecht in het DSMG in het Groot Begijnhof in Sint-Amandsberg. GT is ook een (papieren) blijver door zijn gevarieerde inhoud, die stipt op tijd verschijnt tegen een zeer schappelijke prijs. Met gevarieerd bedoel ik dat het tijdschrift het midden houdt tussen een

historisch, volkskundig en erfgoedtijdschrift en pittige(r) artikelen afwisselt met wat luchtigere, zelfs in het dialect.

Zijn er dan geen werkpunten of wensen? GT zou doelgerichter op zoek kunnen gaan naar jonge(re) abonnees en auteurs. Veel vertrouwde lezers en schrijvers worden een dagje ouder. Wellicht kan er ook intensiever worden ingezet op samenwerking met onderwijs, cultuurverenigingen en met de academische wereld. Die heeft zijn eigen MGOG (*Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*) en bijbehorende wetenschappelijke uitgaven, waarin hoofdzakelijk (jonge) universitair geschoolde historici publiceren. Te zeldzaam zijn de beroepshistorici die af en toe laagdrempelig de pen hanteren in GT. Via dat kanaal zouden zij nieuwe wetenschappelijke kennis en inzichten voor een ruimer, historisch geïnteresseerd publiek kunnen vulgariseren.

Coleta: beroemdste Gentse heilige?

Marc Hanson gaat niet akkoord met de bewering van zijn collega historicus Marc Beyaert In G.T. 2018 (jg. 47, nr. 6, p. 332) dat de heilige Coleta ‘de beroemdste Gentse heilige’ is. Dat klopt niet, want er zijn beroemdere: Amandus, Bavo, Macharius, Livinus, Veerle, Johannes (Jan). Als we uitgaan van de betekenis van het woord ‘beroemd’ is de beroemdste (begaafdste, vermaardste) heilige diegene aan wie door anderen de meeste lof en eer werd/wordt toegekend. We moeten dus de vraag stellen: welke heilige hebben de Gentenaars het meest (intens, speciaal) en het langst vereerd (= lof en eer toegekend)? Naar zijn mening komen dan Bavo en Livinus het meest in aanmerking. Een andere interessante vraag is hoe het komt dat een bepaalde heilige beroemd is geworden. Een korte lezersreactie is niet de plaats om deze vraag te beantwoorden en om deze keuze te staven.

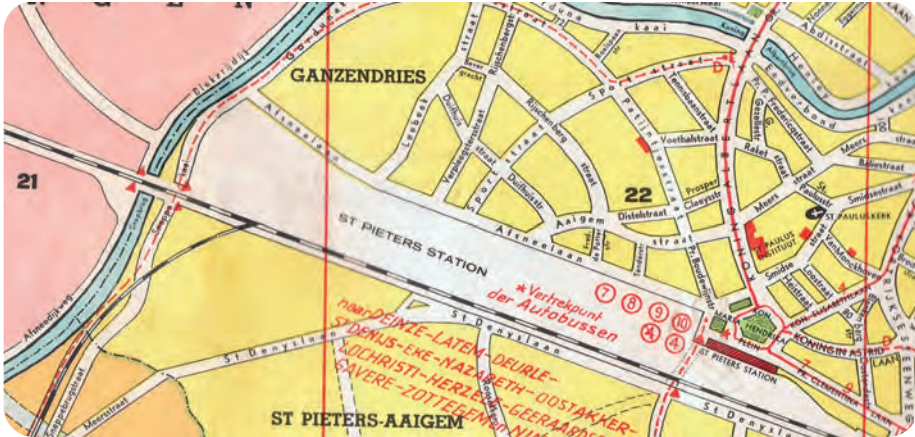
De Korenaar

Van Françoise Verhoozele ontvingen we een antwoord op de vraag naar de waarplaats van het archief van De Korenaar. Het berust bij Jozef De Grieve in Gentbrugge.

Aaigemstraat en Sint-Pieters-Aalststraat

Bert Destoop wijst op een fout in het artikel over de Ganzendries in Sint-Pieters-Aaigem in GT 2018 (p. 172-188). Hij geeft aan dat op de Ferrarisatlas (1778) te zien is dat de Aaigemstraat niet in Aaigem ligt en de Sint-Pieters-

Aalststraat niet in Sint-Pieters-Aalst. Beide aangehaalde straten liggen niet in de gelijknamige dorpen, maar zijn de weg NAAR deze dorpen. Of is er iemand te vinden die de kuip van Gent in de Gentstraat zal gaan zoeken, vraagt hij zich af.

Afb. 1. Ongedateerde wegenkaart (vóór 1965). We zien hoe de Meersstraat (aangeduid rechts boven onder de Leie bij de Eedverbondkaai, en daar nu nog steeds met die naam) aan de andere zijde van de Albertlaan Aaigemstraat wordt. Verder, maar dan aan de andere zijde van het stationsterrein, loopt dezelfde weg door als Sint-Denijslaan. Dit oude weggedeelte werd naast het spoorterrein (op het kaartje naar rechts toe) aangevuld met een nieuw, kaarsrecht gedeelte. Maar op het grondgebied van het nog niet met Gent gefusioneerde Sint-Denijs-Westrem (uiterst links onder, grens aangeduid met stippel-streepjeslijn) bleef de oude naam behouden! Nu heet het daar ook Sint-Denijslaan, en dit tot aan de Ringvaart.

Antwoord van de redactie (met dank aan Mark Rummens). De Ferrariskaart toont en vermeldt die straatnamen niet. Wel staan de namen van de twee gehuchten er op aangeduid. De Sint-Pieter-Aalststraat ligt inderdaad niet in het oude gehucht Aalst, nu UZ buurt, in de heerlijkheid Sint-Pieters, maar leidt er naar toe. De huidige Aaigemstraat echter ligt wel degelijk in het oude Aaigem. De vermeende fout is te verklaren doordat dit een vrij recente naam is, die pas in 1942 toegekend werd. Voordien was dat een deel van de oude Meerschstraat (Meersstraat, met dubbele 's'). Zoals vele andere nieuwe Gentse plaatsnamen kwam die er toen om verwarring te vermijden. De oude weg was immers visueel moeilijk herkenbaar nadat de Albertlaan was aangelegd. Aan de andere zijde van het grote spoorterrein liep de Meersstraat door naar Sint-Denijs-Westrem. Zoals al eerder in GT beschreven, werd dit laatste stuk een onderdeel van de Sint-Denijslaan (afb. 1). In het artikel over de straatna-

men in de Sint-Pietersstationsbuurt ging het hem vooral over de naam Ganzendries, oorspronkelijk een straat die NAAR die dries in Aaigem leidde, nu aan de andere zijde van het station. Die had eigenlijk beter, of juist, Ganzendriesstraat geheten en Aaigem ware historisch correcter geweest dan Aaigemstraat. Het zijn bijlange niet de ergste fouten in het Gentse straatnamenbestand.

Kasteeltje Nekkersputstraat en Circus Demuynck

Luc De Paepe is samen met de buurtbewoners van de Nekkersputstraat bezorgd over de toekomst van het kasteeltje in die straat waarvan hij een foto stuurt (afb. 2). Hij voegt er enkele interessante gegevens aan toe. Toen het kasteeltje eind 19de eeuw gebouwd werd, waren de woningen rondom er nog niet. Net als de meerderheid van de huizen in de Rooigemwijk dateren die voornamelijk uit midden jaren 1950. Het kasteeltje lag bij de bouw nog in een landelijke omgeving, met onder andere een eind-18de eeuws boerderijtje gekend als Hof van Barmhartigheid. Het lukte de buurt om dat laatste, inclusief één van de eerste Gentse beluikwoningen, te laten beschermen. Deze boerderij in de Peerstraat wordt nu grondig gerestaureerd met subsidies van de Vlaamse overheid. Maar de grond rondom het kasteeltje zou verkaveld kunnen worden voor nieuwe woningen. Wat de waarde van de plek sterk zou aantasten want, zoals bekend 'ligt een monument nooit alleen'. Zo was er een binnenvissershaventje in de Mahatma Ghandibuurt, een guingette De Zwaan en enkele windmolens. Dit is allemaal verdwenen. *Noot van de redactie: gelukkig bleef een gemoderniseerde versie bestaan van de hoosmolen. Een monument van eerste orde, want vermoedelijk de vroegst vermelde hoosmolen van de oude Nederlanden (1315).*

Het kasteeltje werd gebouwd eind 19de eeuw als buitengoed van brouwer Vanderhaegen, uit de Brugsepoortstraat 1-11 (o.a. in de Leugemeete) die stopte in 1914. Na herstel van de oorlogsschade werd het kasteeltje in de Nekkersputstraat in 1922 uitgebreid met drie kleine aanbouwsels. Het werd bewoond door o.a. de familie Demuynck, die tussen 1927 en 1961 zeer bekend was in de Belgische circuswereld onder de naam Circus Demuynck na hun debuut in 1908 als rondreizende artiesten. Volgens het boek *Gent Circusstad, twee eeuwen circusbezoek* van André De Poorter, uitgeverij Decock (1992), werden Gustaaf en Lievin Demuynck geboren in de Brugse Poort. Hun ouders hadden een viswinkel in de Lammerstraat. In 1935 huurden de gebroeders het Nieuw (winter)Circus, later in de volksmond bekend als Circus Mahy, in de Lammerstraat. Het kreeg de naam Olympia Circus en gaf vertoningen met o.a. trapezisten, een éénwieler-jongleur, een cowboy, evenwichtskunstenaars, honden-

Afb. 2. Het kasteeltje aan de Nekkersputstraat. Een winterse foto in 2001 genomen door Luc De Paepe.

dresseurs, een slangenmens, pony's, grond- en wiplank-acrobaten, Indische olifanten, Bengaalse tijgers, leeuwen en, als de belangrijkste attractie: dansende paarden. De verzameling van André De Poorter met o.a. affiches van Circus Demuynck wordt momenteel bewaard in het Huis Van Alijn.

De viering van het veertigjarig jubileum van Demuynck's directeurschap werd in 1959 bijgewoond door een erecomité dat bestond uit niet minder dan elf ministers, vijf gouverneurs en negen burgemeesters. Gustaaf Demuynck ontving toen het Gentse ereburgerschap. Na faillissement wegens overbudgettering voor het brengen van topattracties in 1961 werd het materiaal opgekocht door Bobbejaan Schoepen. De nu oudere buurtbewoners gingen destijds kijken naar de dieren en de circusartiesten die in het kasteeltje van de Nekkersputstraat hun thuishaven hadden. Een filmfragment over Cirkus Demuynck is te zien in het eerste deel van de DVD-reeks 'Vijftig jaar televisie 1953 – 1969' van de VRT. Transportbedrijf Minnaert was tot voor enkele jaren gevestigd op het adres van het kasteeltje, Nekkersputstraat 176.

Boudewijnstraat

Het wil maar niet lukken met die Boudewijns aan de Sint-Pietersstatie. Vriendelijk en met veel geduld legt Jean Plasschaert uit dat onze correctie van de koninklijke familierelaties zoals aangegeven in een artikel over de straatnamen (GT 2018, p. 186 en 386) in de stationsbuurt ook foutief is! Hij verklaart nader. De toekomstige koning Albert I was de zoon van prins Philippe en dus een broer van de prins Boudewijn van wie de straat oorspronkelijk haar naam ontleende.

rue Van Heke: Lucas de Heerestraat?

Lezer Plasschaert oppert verder ook nog de mogelijkheid dat de rue van Heke, waar Yvan Mahy naar vroeg, misschien de Lucas de Heerestraat was.

Cultureel avondsalon met academische uiteenzetting, informele nabespreking, culinaire omkadering (Editie 2019)

Een initiatief van de Heemkundige en Historische Kring Gent in samenwerking met de Koninklijke Bond van Oost-Vlaamse Volkskundigen en Van Crombrughe's Genootschap in het Gentse Van Crombrughe's Genootschap, Huidvetterskaai 39, Gent, 20.30 uur. Toegang € 5 (gratis voor leden). Meer op www.kbov.be, info@kbov.be en facebook.

- **Raymond Van Wassenhove (8/03/2019)**

Mystieke ervaringen in de christelijke wereld op de grens van het normale sedert de middeleeuwen. Hoe normaal of abnormaal zijn extatische visioenen en extreme vormen van vasten? Kunnen bilocatie, stigmata en mystieke huwelijken rationeel psychologisch verklaard worden.

- **Christoph Moonen (10/05/2019)**

Een andere kijk op psychose. In deze presentatie geeft Christoph Moonen een inleiding over hoe het fenomeen van de waan binnen psychose kan functioneren. Vandaag worden waanconstructies in de wereld van de psychiatrie nog vaak gezien als pathologische uitwassen die snel moeten worden afgebroken. Nochtans zijn er aanwijzingen dat de waan ook een eigenzinnige oplossingspoging kan betreffen om met een onmogelijke situatie om te gaan en als zodanig best net gerespecteerd wordt.

- **Kris De Boel (14/06/2019)**

Late oudheid: de clash tussen Grieks polytheïsme en christelijk monotheïsme. In de 4de eeuw na Christus werd het polytheïsme van de Grieken verdrongen door het monotheïsme van de christenen: een overgang van één beschaving naar een andere. Christelijke filosofen en theologen uit de 4de eeuw beschouwden de Griekse mythologie vaak als een verwerpelijk product van de menselijke fantasie, en stelden daar de heilsboodschap van de christelijke God tegenover. Vele niet-christelijke filosofen bleven anderzijds het oude polytheïsme verdedigen.

We bekijken enkele getuigenissen uit die eeuw (christelijke, zoals van Augustinus, Gregorius van Nyssa,...; niet-christelijke, zoals van Julianus de Afvallige,...) waarin de auteurs uitspraken doen over het fantasiegehalte of realiteitsgehalte van de Griekse mythen. Op die manier proberen we zicht te krijgen op de enorme cultuurverschuiving die er in de 4de eeuw heeft plaatsgevonden.

Kris De Boel (Gent, 1964) studeerde klassieke talen (lic.) en filosofie (bach.). Hij is leraar klassieke talen en godsdienst (Sint-Bavohumaniora, Gent) en heeft enkele publicaties op zijn naam staan.

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).
Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 15 euro
Steunende leden: 25 euro
Beschermden: vanaf 30 euro
Te factureren leden: 25 euro
Buitenlandse leden: 25 euro
Postrekening: IBAN: BE73 0001 0504 7360,
BIC: BPOTBEB 1 van de "HHKG" te 9040 Gent.

Administratie &

Ruildienst: Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website: www.ghendtschetydinghen.be – ojs.ugent.be (digitale toegang).

Druk: NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36,
9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.: HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).

ISSN 1783-9033

